

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

JANUAR 1984 NUMMER 1

Indhold

Joh. Schmidt: En hverdagens heltinde	1
R. P. Sørensen: To tunneldale med historie	10
Peter Petersen: Nydam	12
Bog anmeldelser	22
Grænselandsdagbog	26

Lokalhistorie fra Nørre Rangstrup Herred og det gamle Haderslev vesteramt

H. P. Jensen, Agerskov:

Før i verden

27 egnshistoriske artikler. 168 sider, 99 illustrationer. Kr. 120,-. Uindbundet. Næsten udsolgt.

På vandring i en svunden tid

35 egnshistoriske artikler. 168 sider, 98 illustrationer. Kr. 150,- indbundet i rødt gablea.

Bøgerne er de første to bind i en serie, der vil komme til at omfatte 4 å 5 bind.

Mange af foredragene er kommet eller vil komme som radioforedrag.

Fås hos: Borns Boghandel, Toftlund, tlf. (04) 83 11 19 eller

H. P. Jensen, Agerskov, tlf. (04) 83 36 35

Haderslev Museum

Særudstillinger:

15/1-5/2: SYV KUNSTNERE FRA VARBERG. Arr.: Haderslev Kunstforening.

12/2-8/3: FREM PÅ DET RULLENDE HJUL. Arr.: Haderslev Museum.

22/3-24/4: DENGANG OG NU – dansk mejeribrug gennem 100 år. Arr.: Haderslev Museum.
Fra juni til september hedder udstillingen »LEDDER ER AF LAVE«. Sønderjysk forsvar gennem de sidste 2000 år.

Foredrag:

Onsdag den 8/2 kl. 19.30: Arkivar, dr.phil. Lotte Dombornowsky: »Opbrud fra landsbyen«.

Onsdag den 7/3 kl. 19.30: Museumsinspektør Gudrun Gormsen: »Landsbyen i dag«.

Fri entré.

Åbningstider:

Indtil 1. maj er åbningstiden: Tirsdag-søndag 12.00-16.30 – Onsdag tillige 19.30-21.30.

Kursus i slægtshistorie

Et 30-timers kursus i slægtsforskning afholdes på landsarkivet i efteråret. I foredrag fortælles om kildematerialet, og gennem praktiske øvelser gives en indføring i læsning af gotisk håndskrift. Deltagerne får også lejlighed til at benytte landsarkivets mange spændende protokoller og pakker til at udarbejde en efterslægtstavle eller deres egen anetavle. Deltagerantallet er begrænset til 20.

Lærere: Registrator Inge Huusmann Jakobsen og overass. Thorvald Lorenzen.

Tid og sted: Landsarkivet, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Første aften tirsdag 17. januar 1984 kl. 19-21.30.

Deltagergebyr: 160 kr.

Tilmelding: snarest bejligt til kontoret, tlf. (04) 62 46 83.

Sønderjysk Månedsskrift

udgives af Historisk Samfund for Sønderjylland, men alle kan tegne abonnement, uanset om man er medlem eller ikke.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT koster 95,- kroner årlig (heri er medregnet MOMS og portoudgifter). Enkeltnumre kan købes for 9,- kroner stykket, større særnumre eller dobbelthæfter beregnes der dog en særlig pris for.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT kan bestilles hos Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83. Daglig kl. 9-16. Lørdag lukket.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFTs redaktion:

Inger Bjørn Svensson (ansv.), H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tlf. (04) 52 17 37.

Prøvehæfter (overskudshæfter) sendes gerne og gratis efter anmodning.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for artikler m.v., der indsendes uden aftale.

Andreas Iversens gård i Hønkys. På billedet ses Andreas Iversen (forfatterens morfar), sønnen Peter, der overtog gården efter sin far, dennes kone og parrets fire børn. (Foto 1906).

En hverdagens heltinde

Af JOHS. A. SCHMIDT

I Sønderjysk Månedsskrifts februarnummer 1977 gav fhv. førstelærer P. Hansen, Hellevad, et referat af en dagbog, der var skrevet af Marie Christine Schmidt, Åbenrå.

Imidlertid har dennes mor, Johanne Iversen, Hønkys, også skrevet en dagbog; den blev opbevaret på slægtsgården i Hønkys, men kom senere til Johanne Iversens dattersøn Johannes Arnold Schmidt, København, som har foretaget det følgende uddrag af mormoderens dagbog.

Bogen er helt igennem skrevet på dansk med gotisk skrift, og ud over notater om dagligdagens oplevelser indeholder den mange citater og betragtninger, som et kristent livssyn har inspireret forfatterinden til at nedfælde.

Der er ingen af mine forfædre, som jeg beundrer så meget som min mormor. Dette

skyldes absolut ikke at der var noget hos hende, der synede særligt eller berettigede til omtale i aviser eller ugeblade. Hun mindede faktisk ikke på noget punkt om de i vore dage så berømte kraftkvinder, der ved siden af en masse udenomsarbejde formår at passe hus og børn og overkommer det hele med en forbilledlig effektivitet og en aldrig svigtende hjertevarme. Nej, mormor hører tværtimod til den gruppe, som vel nærmest betegnes som de stille i landet. Når jeg er i stand til at tegne et billede af hende, skyldes det, at hun i stille stunder har nedskrevet træk fra sit eget liv som hun håbede kunne blive til støtte og hjælp for hendes børn i de besværligheder og trængsler, livet måtte udsætte dem for.

Min mormor blev gift i 1868. Hun var da 39 år, og hun giftede sig med en mindre sønderjysk gårdejer, som på det tidspunkt var enkemand for anden gang og sad tilba-

ge med fire børn. Han havde forsøgt sig med forskellige husbestyrerinder, der i reglen havde været for skrappe mod børnene eller ruttet for meget med de sparsomme penge, der stod til rådighed. Under de forhold så han ingen anden udvej end at gifte sig på ny, og efter hvad han syntes, var der to emner, han kunne vælge imellem.

Den ene var frisk og smuk, og da hun tilmed var den yngste, følte han sig mest draget mod hende. Den anden, som han havde gået i skole med, måtte han erkende var den klogeste og vistnok også den, der ville blive den bedste mor for hans børn. Imidlertid var min morfar en from mand, og intet var ham mere naturligt end at påkalde Guds hjælp, så han kunne træffe det rette valg. Den smukke boede en mils vej øst for landsbyen, medens den anden på det tidspunkt boede hos en broder, der havde en gård lidt længere borte, men i vestlig retning. For nu at lodde Guds vilje spændte han da sin hest for vognen og kørte ud til den korsvej, der ville bringe ham i den situation, som kunne minde om Herakles' på skillevejen. For morfar var det dog ikke et valg mellem en udmajet topløs kurtisane og dydens af slid og arbejde prægede repræsentant. Nej, for ham gjaldt det simpelthen om at få en kone, der kunne blive ham en kær hustru, en god moder for hans børn og endelig også være med til at op- hjælpe hjemmets betrængte økonomi.

Da morfar altså nærmede sig korsvejen, lod han tømmerne falde og overlod dermed til hesten eller, som han selv var overbevist om, til Gud at dreje i den retning, der måtte være den lykkeligste for ham. Han havde selv ventet og vist nok også håbet, at hesten havde styret mod øst. Men skønt den var vant til at svinge i den retning, eftersom morfar dér havde slægtninge og venner, drejede den netop den dag overraskende mod vest, og for ham var dette et usvigeligt sikkert tegn på, at det var den jævnaldrende, kloge Johanne, Gud havde

tiltænkt ham. Og hvad hun nu ved sin godhed og arbejdsomhed kom til at betyde for det lille bondehjem hører til de smukkeste udtryk for menneskelig kærlighed og god vilje, jeg har kendskab til inden for min familie.

Set med nutids øjne var det alt andet end en idyl, hun rykkede ind til. Der var krise i landbruget, og det varede en rum tid inden slåmaskinen afløste leen og tærskemaskinen plejlen. Endnu foregik mælken forarbejdning på gårdene, og landmændene strøg selv de tørv, de skulle bruge til opvarmning. Også for kvinderne var der fuldt op at gøre med at karte, spinde og væve, og selv om maden nærmest indskrænkede sig til grød, vælling og mælk med brødterninger, krævede arbejdet i det primitive køkken megen tid. De utætte vinduer, de uensartede temperaturforhold og alkovens indelukke befordrede de reumatiske sygdomme, og mormor som i forvejen havde et skrøbeligt helbred, måtte livet igennem kæmpe med alverdens lidelser. Afstanden gjorde, at det nærmest var umuligt at tilkalde en læge, så morfar måtte fungere som selfmade ekspert på dette område.

Det var faktisk ikke småting, han indlod sig på. Jeg har tit hørt min moder med stolthed fortælle om, hvordan han kunne få fingerled, der var hugget over, til igen at vokse sammen. Desværre havde han en tyrkertro på, at al sygdom kunne fordrives med varme, og derfor gjaldt det om, hvad man end fejlede, at få sveden til at stå ud af alle porer. Min mor vedblev med rædsel at mindes disse svedekure, og da hun siden fik en søn, der blev rigtig læge, undlod hun ikke at bede ham indstændigt om aldrig at ordinere hende noget tilsvarende. At hæn- ge i og altid mase på var løsenet i dette hjem, og der var såmænd nok, som også børnene kunne sættes til. Skolefridagene og ferierne var noget, de absolut ikke så hen til med glæde.

Andreas Hansen Iversen, (f. på Velby, Kassø, 5.3.1827, d. i Hønkys 11.2.1908), og Johanne Marie Iversen, (f. Hörlyck i Nr. Hostrup, 2.3.1829, d. i Hønkys 5.10.1903).

Billedet er sandsynligvis et bryllupsbillede, ægteskabet blev indgået 29. april 1868 i Egvad kirke.

Morfar var en stor slider og streng herre der ikke tålte nogen form for indvendinger. For de fire børn, han havde med sine to første koner, var det derfor en sand husvalse, at mor Johanne, som de som voksne kaldte den nye, havde et blidt og kærligt sind og i en sjælden grad forstod at bringe oprørte vande til ro. Selv erklærede hun ofte, at den opgave, hun gik ind til, og som syntes fuld af komplikationer, mærkbart lettedes ved, at hun altid var den, der skulle glatte ud. Næsten ufatteligt er det, at der blev tid til at tage sig af børnene.

Men af alle opgaver anså hun det at være moder, ikke blot for sin egen datter, der blev eneste frugt af denne forbindelse, men også for de fire andre, som den vigtigste, der påhvilede hende. Hun lyttede til dem, fortalte dem om sin egen barndom og de pladser, hun havde haft før giftermålet, hun bad for dem og lærte dem at forstå, at også deres fars strength havde sit udspring i kærlighed. Faderens dag gik jo

med hårdt arbejde, og de måtte forstå, at han slet ikke kunne overkomme det hele, uden at også de ydede en hjælpende hånd. De måtte heller ikke besvære sig over, at han, når han endelig ville hygge sig med dem, ikke kunne finde på andet end at læse op af biblen eller huspostillen, de to bøger, som udgjorde hjemmets hele bogbestand. Nej, så havde hun det jo på den baggrund ulige lettere, og hun kunne da godt forstå, at de hellere ville høre om, hvorledes hun som barn hjalp med til at opspore tyven, når der pludseligt savnedes et værdifuldt får, eller om, hvad et ældre familiemedlem, der til alles misbilligelse var stukket til søs, alt kunne berette om oplevelser i det fremmede.

Min mor har været seks år, inden hun blev klar over, at hendes søster og tre brødre faktisk kun var hendes halvsøskende. Hun havde en dag beklaget sig over, at moderen behandlede hende alt for hårdt, og at hun havde en uretfærdig tendens til

at forkæle de andre på hendes bekostning. Det var ved den lejlighed, at mormor trak sin datter ind til sig og forklarede hende, at hun var hendes eneste barn, og at hun selv altid havde været bange for, at stedbørnene skulle få indtrykket af, at hun gjorde forskel. Men hun erkendte nu, at hun var faldet i den modsatte grøft og var kommet til at øve uret mod sin egen pige. Min mor forstod hende og mere end tilgav den forskelsbehandling, hun havde været udsat for. Og i stedet for at svækkes blev hendes kærlighed til moderen styrket mærkbart, og intet har siden kunnet rukke ved den.

Stedbørnenes hengivenhed var ikke mindre. Aldrig har jeg hørt en stedmoder blive berømmet i så smukke og kærlige vendinger, som blev hende til del. Jeg husker endnu en udtalelse, landsbylæreren skal være fremkommet med ved hendes begravelse: »En kvinde« sagde han, »der har formået at gøre sig i den grad afholdt af sine stedbørn, har ikke blot været usædvanligt god, men hun må også have besiddet den lykkelige kombination af gudsfrygt og livsvisdom, som man ikke helt sjældent kan finde hos helt jævne mennesker uden særlige skolekundskaber«.

Brand i landsbyen

I efteråret 1871 ramtes hjemmet af en stor tragedie. En brand, der var opstået i landsbyen, havde bredt sig fra én gård til den næste, og også mine bedsteforældres ejendom var blevet et bytte for flammerne. Katastrofen føltes så meget stærkere, som der bl.a. takket være mormors påpasselighed var begyndt at komme en vis bedring i økonomien, og der på egnens magre jord netop det år havde været en særlig god høst. Det var, som om – også på grund af forsikringens lidenhed – det hele brød sammen over dem. Med en ubevidst sans for det dramatiske fortæller min mormor i sin erindringsbog, hvorledes hendes mand straks ved brandens opståen var ilet til

undsætning til den gård, hvor ilden først viste sig, og derfor først nåede hjem, da deres egen bedrift var rykket i farezonen. Mormor var allerede i gang med at bære linned og sengetøj ud, da hun pludselig opdagede sin mand, der stod ligesom forstenet med en lille æske af glas i hånden.

Styrken i æsken

Æsken, der var et gemmested for sentenser og kærneord, i hvilke mormor hentede trøst og styrke, faldt ham ved synet af den kære Johanne og den truende ødelæggelse af hænde. Først et par dage senere, da hun var ude i haven for at redde lidt føde til familiens middagsmad, dukkede æsken op mellem nogle grønkalstoppe. Og hvor blev hun fortrøstningsfuld, da hun åbnede den og på den første lap læste ordene: »Tro, bed og lyd kun Herrens stemme! Vær i dit kald vindskibelig, og tænk, at Gud dit værk vil fremme! Så sker det også visselig. Thi hvo sin lid til Gud har sat, han vorder ej af ham forladt«.

Morfar var forundret over det psykiske omslag, der havde fundet sted i hendes sind, og den optimisme, der fra det øjeblik prægede hende, var mere end noget andet med til at hjælpe ham ud over de enorme problemer og store afsavn, branden førte med sig.

Af bygningerne stod nu kun tilbage et sølle udhus, hvor der dog kunne indrettes et interimistisk køkken, og et brændselsskud, som morfar fik omdannet til værksted. Da det var hen på efteråret og byggeriet ikke kunne påbegyndes før efter forårsjævndøgn, gjaldt det om, at forberedelserne blev truffet i tide. Det blev bestemt at flytte gården hen på et mere centralt sted, og morfar startede med at lave vognport, hønsehus og redskabsskur. Ikke mindre travlt fik mormor med at tilvirke nyt tøj til hele familien.

Det største problem var at skaffe tag over hovedet. En nabo overlod dem en stue

Andreas og Johanne Iversen. Hun har ægteparrets eneste barn, datteren Marie Christine (10.12.1868-1.1.1947) på skødet, og han har datteren Metta (fra et tidligere ægteskab) hos sig.

Marie Christine blev gift med den senere Åbenrå-købmand Jens Andersen Schmidt (26.5.1862-29.6.1939), mens Metta forblev ugift. Hun blev diakonisse og forstanderinde på Haderslev sygehus. Død 1913. Foto ca. 1870.

med alkove, hvor der også blev plads til et chatol, et linnedskab og et par stole, som var alt, hvad der var blevet reddet af indboet. Til min moder og hendes søster blev der arrangeret et leje på en bænk, og de nød begge til fulde det privilegium ikke at være skilt fra forældrene. Brødrene blev indkvarteret andetsteds i byen, og det samme gjaldt kvæget, som lykkeligvis var i behold. I det hele taget udvistes der fra alle sider en rørende hjælpsomhed. En gris, som ansås for bortkommet, viste sig at være havnet hos en mand i nabosognet, der stilfærdigt opfodrede den og bragte den tilbage til de målløse ejermænd, da den havde nået en vægt på 250 pund.

Mormors optimisme viste sig heldigvis berettiget. Ganske vist måtte de et stykke tid endnu basere deres tilværelse på gode menneskers vilje og ofte lidt tvivlsomme evne til fortsat at yde støtte. Men da byggeriet så først kom igang og familien igen blev samlet, begyndte det for alvor at lysne. Lykken ville, at de følgende år gav et godt høstudbytte, og da der samtidigt fra

statens side indførtes bestemmelser, der sikrede landbruget en bedre indtjening, så de sig inden længe i stand til at betale de lån, de havde måttet optage, tilbage og dermed i handling givte udtryk for den taknemmelighed, de følte over for alle dem, der havde hjulpet dem i nødens stund.

Mormor elskede at se folk omkring sig, og hun yndede at sige, at intet udviklede sjælen mere end at tale med andre og lytte til, hvordan de klarede livets problemer. Mandens tre ægteskaber medførte, at det ikke manglede på kontakter udadtil, og da samtidigt begrebet »splendid isolation« var et ildeset fænomen i landsbyen, blev mormors ungdomsdrøm om en gang at få en stadsstue, der virkelig kom til anvendelse, omsat til glædelig virkelighed.

Før hun blev gift, havde hun tjent i forskellige såkaldte »bedre hjem«, med hvilke hun bevarede forbindelsen resten af livet, og som også i vid udstrækning havde hjulpet hende under katastrofen. En overgang var hun hos en familie, der fra tid til anden fik besøg af en pastor Olsen, Hellevad, der

Andreas Iversen med sine børnebørn. Den mindste i hvid kjole er Johannes Arnold Schmidt, kaldet Hanni, f. 1905 (lektor i latin, græsk og oldtidskundskab). I mørkt jakkesæt sidder Heinrich Andreas Schmidt, f. 1892, d. 1973. Han overtog 1923 købmandsgården i Åbenrå efter sin far. Yderst til højre i matrostøj Andreas Hörlyck Schmidt, f. 1895, d. 1972 (læge i Toftlund). Foran ham står broderen Carl Jens Schmidt – også i matrostøj – f. 1900, d. 1983 (købmand i Åbenrå).

De andre børn på billedet er fætre og kusiner til de fem brødre og børn af henholdsvis Peter Iversen, der overtog gården i Hønkys, og Chresten Iversen, der blev lærer i Tråsbøl. Foto 1906.

var broder til den navnkundige Regine Olsen, som Søren Kierkegaard var forlovet med. Det var fra disse pladser, hun medbragte sin sans for værdien af det udadvendte, og selv om miljøet på egnen ligesom hun selv nærmest var pietistisk, og hendes mand på dette punkt ikke altid havde let ved at følge hende, kom denne hendes indstilling til at sætte præg på hjemmet. Det afholdt hende dog ikke fra at irettesætte sin datter, der kunne finde på at snyde sig fra husets mere belastende gøremål for i stedet at støve af og pynte op til selskab. Mormor yndede da at belære hende om, at når engang kreditorerne skulle dukke op i hendes fremtidige hjem, nytte-

de det ikke stort at kunne byde dem ind i en flot og blomsterprydet stadsstue.

Da hendes datter, altså min mor, forlovede sig med en kommis fra Aabenraa, kneb det for mormor at skjule sin skuffelse. Hun havde håbet på en landmand som svigersøn og betragtede dette datterens skridt som et udtryk for hendes manglende evne til at skelne mellem det ægte og det forlorne. I byerne var der så megen glimmer, som alt for let blændede en naiv pige fra landet. Men min mor lod sig ikke rokke og da mormor siden erfarede, med hvilken dygtighed min fader havde drevet den forretning, hvor han var ansat som bestyrer, og at han uden større hjælp udefra så sig i

stand til at købe en gammel købmandsgård i Aabenraa, skiftede hun totalt sind, og ingen har kunnet holde mere af en svigersøn, end hun kom til. Og kærligheden var gensidig!

Berettiget optimisme

Af de forholdsvis mange købmandsgårde, der dengang fandtes i havnebyen Aabenraa, var den på Store Torv absolut den, mormor helst så som sin datters fremtidige hjem. Både hendes forældre og bedsteforældre havde været vant til at komme dér, og især til min fars forgænger, købmand J. A. Jørgensen, havde der bestået et varmt tillidsforhold. Mormor havde aldrig kunnet glemme, hvor tit fru Jørgensen under de sygdomme, der allerede plagede hende som barn, havde sendt hende opmuntrende breve og småpakker, og det stod for hende, at den kristne ånd, hvori forretningen var blevet drevet kun kunne tjene som et forbillede, værdig til efterfølgelse.

Imidlertid var det på et hængende hår, min far i 1891 erhvervede ejendommen. Der var en anden Liebhaber, som tilbød at give 32.000 mark, medens min far insisterede på ikke at give en tøddel udover de 30.000 mark, da der næsten ingen byhandel var, og inventaret ikke fulgte med i handelen. Enkefru Jørgensen havde allerede før sin død den 23. september 1891 nået at træffe de nødvendige aftaler med den højstbydende. Budskabet herom havde været et hårdt slag for min mor, og det irriterede hende mærkbart, at mormor var overbevist om, at Vor Herre nok lod denne handel gå tilbage. Men det var faktisk det, der skete. Køberen blev nemlig pludselig svigtet af sin svigermor, der ellers havde lovet at kautionere, og hvem kan undres over, at min far fik travlt med at opsøge fru Jørgensens arving, en plejesøn, og indlede forhandlinger med ham? Og kun to dage efter var alt bragt til en lykkelig afslutning.

Den 27. september 1891 blev en mærke-

dag i min familie. Det var en søndag, og stor var overraskelsen på mine bedsteforældres gård, da der uventet dukkede en vogn op uden for døren, og ud sprang min far med råbet: »Ejendommen er købt for 30.000 mark, og inventaret følger med!« Mormor og morfar sad netop ved eftermiddagskaffen og havde talt om, at det var præcis på dette tidspunkt af dagen, deres gård tyve år i forvejen var gået op i luer. Sikken en opstandelse der med ét blev i det lille hjem, og hvor var alle sælgeren taknemmelige, at han havde ladet hånt om andre mere favorable tilbud og i sin velvilje for min far havde overladt ham bedriften til den pris, han ville give!

Vognen, de kom i, var en såkaldt Faeton, en letløbende vogn med fire hjul, og vennen, der havde stillet den til rådighed, sad selv som kusk på bukken medens min far og hans bror tronede fornemt på bagsædet. Det forstår sig, at der blev kræset op for gæsterne og vist aldrig har der dér i landsbyen hersket så høj en stemning!

Den alsidige købmand

Min mormor gjorde sig ingenlunde til af, at hun havde fået ret i sin profeti. Det påståelige og rethaveriske lå hende fjernt, og ikke sjældent sagde hun, at sligt kun kunne afløse overflødig kævl.

Man hører tit sige, at der ingen forskel er mellem de gamle købmandsgårde og nutidens supermarkeder. Dette kan kun være rigtigt, når talen er om vareforsyningen. Thi hvor finder man i et supermarked en sådan stabilitet i kundekredsen og en tilsvarende sympati og tillid parterne imellem? Købmanden betragtedes jo ikke blot som den, der leverede varer, men han var tillige den, man rådførte sig med, når bonden overlod sin gård til sønnen, havde uoverensstemmelser med naboen eller skulle afslutte en større handel. Desuden var han med kone selvfølgelig gæster ved familiefesterne, og det forventedes, at der

foruden af præsten også taltes af købmanden ved slige lejligheder.

Det stemte med min mormors udadvendte væsen, at hun elskede at komme til Aabenraa. Det var et miljø, der rigtigt passede hende, og netop den trofasthed, medleven og usvigelige forståelse for fællesskabets betydning der prægede det, udgjorde også de dyder, hun satte højest.

Rejser kunne der naturligvis ikke blive tale om. Der var stort set ingen der dengang havde råd til slige ekstravagancer. Men i året 1881 skete der noget, som satte morfars og mormors sind i bevægelse og resulterede i deres livs største oplevelse. Morfar havde en bror, der ved giftermålet havde erhvervet sig en gård i Ørsted på Sjælland, og fra ham kom der i hint minderværdige år et brev med forespørgsel om de ikke nu hvor det åbenbart stod bedre til med økonomien, kunne tillade sig at komme over og besøge ham og hans familie. Skønt mormor syntes, det var en utilbørlig luksus, kriblede det i hende efter at komme af sted, og da morfar viste sig opsat på at gense sin broder, og der samtidig indløb en invitation for tre dage fra en fjern slægtning i København blev det besluttet at sige ja til begge dele.

Forinden havde man indgående drøftet tøjproblemet, og da morfar satte som betingelse, at mormor anskaffede sig en ny sommerfrakke og en ny kjole, og mormor til gengæld erklærede, at hun ikke rejste, medmindre også gemalen fremtrådte i forskønnet udgave, løb der virkelig mærkbare udgifter på, inden de, lidt benovede og forventningsfulde satte sig til rette i kupeen i Rødekro. Morfar havde i samme anledning udskiftet det sorte kravebryst, han plejede at gå med, med et hvidt, og mormors fine nye sko, som hun havde fået af børnene, pyntede svært på hendes fødder.

Opholdet i Ørsted var naturligvis præget af brødrenes gensynsglæde efter de mange års adskillelse. Men det var, som om ægte-

parret sidenhen hæftede sig ved det højst afvigende morgenmåltid og det skrækkelige syn, gårdens karl frembød, når der spistes. Det at han hverken brugte kniv eller gaffel, fyldte dem med direkte væmmelse, og hvor var det svært at forlige sig med alle de sild man skulle guffe i sig straks fra morgenstunden! Efter hvad mormor har skrevet, lugtede hele Sjælland dengang af sild, og når de var på køretur i omegnen, så de sildekasser alle vegne!

På den baggrund virkede det helt fantastisk, hvad København alt kunne byde på. Den største af alle oplevelser var nok, at *de* fik lejlighed til at se kongen, Christian IX. Dansksindede som de var, måtte de som tyske undersætter føle dette møde som et udtryk for alle indestængte længsler og det genforeningshåb, der til stadighed brændte i deres hjerter. De beklagede unægtelig, at han var civilklædt. Begge syntes de, at en uniform havde svaret bedre til hans høje stilling.

Men hvor nåede de dog meget på de tre dage, der var afsat til København! Rosenborg, Christiansborg, Vor Frue Kirke, de kongelige begravelser i Roskilde, Botanisk Have, Tivoli – vist aldrig har København haft så taknemmelige gæster! Intet under, at mormor endnu mange måneder efter hjemkomsten klagede over smerter i nakken. For enhver pris måtte man jo ikke gå glip af noget, selv om det hang nok så højt!

Men Thorvaldsens Museum var en skuffelse. Alle disse nøgne figurer tiltalte på ingen måde mormor, som med sin pietistiske livsholdning nærmest fandt dem anstødelige. Det bedrøvede hende også at høre, at den verdensberømte billedhugger var død under en forestilling i Det kgl. Teater. Hun delte fuldt og helt sin broders opfattelse, når han sagde, at det næppe var Gud velbehageligt, at man interesserede sig for meget for skuespil og cirkus. Samme broder elskede ellers at se på hestedressur, og det kostede ham på de ældre dage ikke rin-

Kort før sin død blev den lille Johanne Schmidt fotograferet sammen med brødrene Heinrich, Andreas og Carl.

ge overvindelse, når der var cirkus i Aabenraa, at han måtte sige nej til en invitation fra min fars side.

Inden mormors død måtte hun desværre i 1902 opleve en frygtelig tragedie. Den eneste pige blandt hendes børnebørn, den femårige Johanne, havde i et ubevogtet øjeblik, drevet af et ønske om at efterligne en cigarrygende kommis, lavet sig en såkaldt fidibus, en sammenfoldet papirstrimmel til at tænde pibe med. På et øjeblik var der gået ild i hendes lette hvide kjole, og pigen og butikspersonalet blev ved hendes hjerteskrærende skrig i den grad rædselsslagne, at de for forvildede ud på gaden for at tilkalde hjælp. En bror løb i forrygende fart om til de folk, hos hvem mine forældre var inviteret, og sikke et syn, der mødte dem, da de genså deres kære lille pige med forbrændte hænder og arme og skindet hængende i laser ned over ansigt, bryst og ryg! Hendes lidelser stod på i to døgn, og de eneste ord der kom over hendes læber var: »Aa, lille mamma, aa, lille mamma«.

Mormor kom naturligvis omgående til Aabenraa, og af optegnelser, nedskrevet af min mor, fremgår det, hvor fattet mormor var, og hvor stille hun bar sorgen. Min mor omtaler hendes hjælp og evne til at finde de rette trøstens ord som den værdifuldeste støtte, et menneske kunne give en far og en

mor, der var ramt af så hård en skæbne. De kunne ikke undgå at fornemme at der er intet, der kan måle sig med kærlighedens magt! »Selv om det i øjeblikket synes umuligt, må vi«, sagde mormor trøstende, »søge at fæste lid til, hvad der står i Romerbrevet: Vi ved, at alle ting tjener dem til gode, som elsker Gud«.

Morfar overlevede også sin tredje kone. Da han engang efter hendes død af en ubehøvlet person blev spurgt om, hvem af de tre koner han havde holdt mest af, sad min moder, der tilfældigt var tilstede, med opspilede øjne og spidse øren spændt ventende på, hvad han ville svare. Stor var hendes lettelse, da han kort og fyndigt replicerede: »Den levende«. Svaret vidner om, hvilket talent for den rette replik ikke sjældent findes hos ganske jævne landboere.

Mormor sov stille ind natten til den 5. oktober 1903. Med hende døde en kvinde, der ved sit ædle sindelag, sin gudhengivenhed og sin urokkelige ansvarsfølelse har givet sine efterkommere det smukkeste eksempel på, at det ikke altid er det, der springer mest i øjnene, som fortjener den største beundring.

To tunneldale med historie

Af R. P. SØRENSEN

Den 20. august 1983 blev »Selskabet for Nydamforskning« stiftet. Man vil, som navnet antyder, søge gennemført fortsatte udgravninger i Nydam mose, og udgravningsresultaterne er det hensigten at udstille i egnede lokaler, måske i specielt opførte bygninger.

Fhv. overlærer R. P. Sørensen, Frøslev, skriver om mosens geologiske historie, mens fhv. overlærer Peter Petersen, Ny Skovbøl, giver et overblik over de mange genstande, der hidtil er fundet, og hvad der er sket med dem.

Danmark har været dækket af is, som smeltede og forsvandt. Både is og vand har sat tydelige mærker i landskabet, hvoraf vi læser dets historie. Her i Sønderjylland, hvor kun den østlige del var isdækket i sidste istid, idet smeltningen langs isranden der holdt mål med tilførslen af glidende is bagfra, har vandstrømme især sat tydelige spor. Under isen – nede i jordunderlaget, som isen gled på – nederoderedes tunneldalene. Når en sådan skjult strøm brød frem ved isranden, blev den en smeltvandsflod ude i det åbne terræn. Hvor flodens første stykke er tydeligt markeret i terrænet, taler geologerne om en ekstramarginal dal. Ordet siger jo bare »udenfor randen«. Et fint eksempel ses ved Jels.

Nu må jeg have lov at bruge tre andre fagudtryk om isens vandløb. Ovenpå isen løber, i hvert fald om sommeren, superglaciale vandløb. De bliver ikke lange og store, fordi isen, især nær ved randen, har revner og sprækker, som sluger dem. Den største jeg har set, var på en lynvisit ind over Qutdligsat-gletscheren i Grønland; den var

ikke større, end at jeg trods min viden om lumske snekanter vovede at springe over den. Det lykkedes delvis.

Så er der inglaciale vandløb. De løber i tunneler oppe i isen, så længe denne har tykkelse og spændkraft nok til at holde tunnelen åben. Det har den ikke, når den hen mod randen er blevet tyndere. Så styrter loftet ned, og vandet, som presses kraftigt frem, finder vej ned til underlaget, måske som et vandfald, og bliver en subglacial flod, der former en subglacial dal; det er en tunneldal.

Jelsdalen

Så er vi parat til at tage Jelsdalen. Det er den dal, der rummer de tre søer Øvresø, Midtsø og Nedresø. Det er typisk for en tunneldal, at der er søer i bunden, eller moser efter tilgroede søer. Mellem søerne er der tærskler, som der nogle steder føres veje over. Nedstyrtet is fra loftet f.eks. kan give den ujævne bund. Stejle skrænter med skove, søer i ramme, grønne enge eller moser, det er tunneldalens naturskønhed. Dalen er ofte en trafikspærring, bestemmende for vejføringen. Enhver tunneldal har historie. Jelsdalen er ikke snydt i den henseende.

Honninghullet

En anden dal er hovedemnet her. Det tages op, fordi Nydamselskabet på Sundeved har spurgt mig til råds angående Nydammosens geologi. Jeg vælger at svare dem her, blandt andet fordi det pludselig går op for mig, at jeg skammelig har forsømt at vejlede naturinteresserede, især i Sønderborg-området, om den attraktion, Hon-

Honninghullet set oppe fra plateauet hen over det hegn, hvorfra opfyldningen skulle være begyndt og fortsat, indtil der ikke mere var noget honninghul.

ninghullet faktisk er for landskabselskere.

Honninghullet er navnet på den brede sænkning lige nedenfor den vestlige ende af Kær, på Kærhalvøen. Kær Vig er en fortsættelse – og en tunneldal. Her er en inglacial flod styrtet som et subglacialt vandfald ned mod jorden og lavet Honninghullet. Tag ud og se markerne efter jeres skjulte Niagara.

Dalen med Kær Vig er en tunneldal? Så kort? Nej, den fortsætter gennem Sandbjerg Sø og Nydam Mose, som nu på grund af tilgroning og afvanding er blevet til eng, og videre gennem Blansdalen til hen mod Blåkrog. Hvorfor og hvordan den ender vil jeg ikke høre i. Forløbet er altså sydøst-nordvest. Den er dannet under sydøstisen, som var den sidste store isstrøm over Sønderjylland og Vestfyn. Jelsdalen blev dannet under nordøstisen, som var først over Danmark i sidste istid, adskilt fra den anden ved et tidsrum med afsmeltning.

Jeg har i mange år, som nok de fleste lærere, talt om en østis derimellem, og ganske vist kan vi finde øst-vest retninger i istidslandskabet, isen ind gennem Åbenrå Fjord for eksempel, men den slags har vi nu henvist til blot at være puf til siden med albuerne fra den stormægtige.

Nu venter læseren måske lidt utålmodigt på, at jeg skal sige Alssund. Jo, den skærer efter det jeg hævder, skråt og brutalt over vor tunneldal og må altså være yngre. Den er dyb og ligner en floddal og er det vel også. Nogle siger også tunneldal om den, det går måske an i en snæver vending. Men dens forløb er ikke som en normal tunneldal, der løber under isen i dens bevægelsesretning og frem mod en isrand. Ingen har derfor med vægt sagt os, hvordan vi skal forklare Alssunds opståen. Men vi må i hvert fald have i tanken, at meget store ismasser til sidst lå som »dødis« uden forbindelse med den store, nu tilbagemeltende indlandsis. Vi må fore-

stille os Flensborg Fjord, Sundeved og Als fyldt med stilleliggende is, hvor efterhånden nøgne jordmasser dukkede op, og smeltevand samledes til søer, der hvor det spærredes inde af isvægge eller af den nyopdukede jord.

Dette er jo draget frem under »Projekt Teglværker«. De af Sigurd Hansen kortlagte og beskrevne issøer bundfældede det ler, som har dannet grundlaget for føde til mange mennesker. Intet om det, men Sigurd Hansen skriver i sin doktordisputats om disse ting, at de store issøer, som i sommertiden modtog floder af smeltevand, jo måtte have haft afløb. Han måtte bare opgive at påvise præcist hvordan. Overfor mig har han mundtligt antydnet, at det måske var det vand, der fandt vej under isen og udgravede Alssund, men der var også vanskeligheder ved den antagelse. Vi må

nøjes med, at Alssund er, som Alssund skal være.

Jeg er ikke from nok til at tie med, at jeg engang var i Fredningsudvalget for Sønderjyllands Amt og impliceret i frednings-sag om Honninghullet, endda i den grad, at jeg af særlige grunde havde hovedansvaret for ja eller nej i den sag. Overfor Sønderborg Byråds lune og venlige repræsentant, der mente, at Vorherre havde skabt lige det hul til at modtage rent fyld fra kommunen, hævdede jeg, at det var skabt til at ligge som minde om en interessant detalje ved skabelsen af vort skønne Als. (Nej så fint fik jeg det sikkert ikke sagt). Stedet blev fredet. Kommunen har på eksemplærisk vis klaret sit affaldsproblem andre steder. Gå nu ud og se på honninghullet med nye øjne.

Nydam

Af PETER PETERSEN, Ny Skovbøl

De to betydeligste oltidsfund, ikke kun i Danmark, men i hele Nordeuropa, er guldhornene fra Gallehus og Nydambådene fra Nydam mose. Begge disse fund fik en trist skæbne.

Guldhornene blev stjålet fra Kunstammeret i København i 1802 og smeltet om, for at guldværdien kunne omsættes i rede penge.

Også begge de to sæt afstøbninger af guldhornene gik tabt.

Det ene sæt forsvandt, da det med skib blev sendt til kardinal Stephan Borgia i Italien. Skibet strandede ved Korsika.

Det andet sæt blev sendt til den lærde professor Böttiger i Dresden, og det forsvandt sporløst.

Det andet store oltidsfund, bådene fra Nydam mose, fik ligeledes en trist skæbne. Man fandt tre både, en af fyr og to af eg.

Men krigen i 1864 bevirkede, at udgravninger og undersøgelser aldrig blev færdige, og de to både gik til grunde. Kun den ene egetræsbåd er bevaret, og som et »spørgselseskib« er den blevet flyttet hid og did. Nu findes den i den gamle ridehal ved Gottorp slot. Der opbevares den godt, men den er ført uden for Danmarks grænser, så vi må tage til Gottorp for at se Nydambåden.

Men vi behøver efter al beregning ikke nøjes med at tage til Gottorp for at glæde os over Nydambåden og andre fund fra mosen. Vi kan, gennem fredning i og omkring Nydam, ved forskning og udgravning, med fuldstændig sikkerhed gøre mange fund af oldsager i mosen – og endda finde en eller flere både. Der skal blot tages fat på opgaven.

Men for at forstå, hvad Nydam rummer, må det være på sin plads at omtale, hvad

der blev fundet i Nydam mose.

Nydam mose ligger i Sottrup sogn i Sundved, tre kilometer vest for Als Sund, fem kilometer nord for Dybbøl.

Når bønderne i 1800-tallet gravede tørv i Nydam mose, fandt de ofte gamle, rustne sværd, spydspidser og andre mindre genstande af jern. Børnene ville gerne lege med sværdene, men det kunne være en farlig leg. Smeden i Sottrup havde bedre blik for de gamle jerngenstande. Han smedede dem om til knive. Smeden frydede sig, når han på ambolten omformede de gamle, rustne sværd til knive af høj kvalitet. Så godt jern havde han aldrig før arbejdet med.

Conrad Engelhardt, som i 1851 var blevet adjunkt ved Flensborg latinskole og året efter blev leder af Kongelig Samling af Nordiske Oldsager i Flensborg, hørte om bøndernes fund, børnenes leg med gamle sværd og spyd og smedens udsagn om det gamle jern. Der fortaltes endda, at der i Nydam mose var fundet træstykker, som kunne være fra en vogn.

Engelhardt blev interesseret: Var det et nyt mosefund, som det i Torsbjerg?

Ved Torsbjerg, nord for Sønder Brarup i Angel, havde Engelhardt fra 1858 ledet de store udgravninger af Danmarks andet store mosefund. Viomosefundet, ni kilometer nordvest for Odense, var Danmarks første store mosefund. Kunne der nu gøres et tredje fund i Nydam?

Engelhardt havde meget travlt med Torsbjergfundet. Dels ledede han arbejdet, dels var han i færd med at beskrive det store fund. Men da departementschef i det slesvigske ministerium, Th. A. Regenburt, forærede ham en jernspydspids, som var fundet i Nydam mose, gav Engelhardt sig også i lag med Nydam. I somrene 1859-62-63 ledede han udgravningerne i Nydam mose – og da gjordes de ejendommeligste mosefund i hele Mellem- og Nordeuropa.

Engelhardt var en fremragende arkæo-

log, men han havde også haft gode læremestre. Som ung færdedes han i kredsen omkring lederen af Oldnordisk Museum, C. J. Thomsen, der blev verdenskendt for sin revolutionerende »ledetråd«. Som den første i verden inddelte han oldtiden i sten-, bronze- og jernalder.

Sammen med C. J. Thomsen og C. F. Herbst, der senere blev direktør for Nationalmuseet, foretog Engelhardt i 1848 en rejse til Rom.

Samværet med disse videnskabsmænd og indtrykket af den gamle romerske kultur indvirkede i høj grad på Engelhardts fremtidige forskning.

Yderligere færdedes han sammen med sin tids anden store oldgransker, J. J. A. Worsaae, og med tegneren Magnus Petersen.

Udgravningerne i moserne var meget vanskelige. Motordrevne lænsepumper og gravemaskiner eksisterede jo ikke, og f.eks. i Torsbjerg gravede man i indtil fem meters dybde.

Det var ene og alene menneskelig arbejdskraft, Engelhardt anvendte. Vi kan følge hans fremgangsmåde: »Spade og skovl må kun anvendes til en dybde af én eller to fod over oldsagslaget. Afhængigt af bredden af det felt, hvor overjorden er blevet afrømmet, sættes fem, seks eller så mange, det findes passende, af de klogeste og omhyggeligste arbejdsmænd til at skrabe den bløde mosejord væk med deres hænder, så langt de kan nå, og idet de hele tiden holder øje med, at ingen små oldtidsager smutter ud mellem deres fingre. De fortsætter på denne måde med at grave bæk efter bæk til den fastsatte dybde, det vil sige ca. én fod under oldsagslaget. Den, der inspicerer arbejdet bør være til stede hele tiden og hjælpe til, hvis det bliver nødvendigt. Det er kun ved denne fremgangsmåde og ved straks at pakke alt i tørvemasse, det har været muligt at redde så mange og skrøbelige oldsager.«

Engelhardt gravede i bænke på 50 centimeters bredde, og oldsagerne blev straks taget op uden den kortlægning, som anvendes overalt i dag.

C. F. Herbst, som arbejdede i Viemose, lavede plantegninger over fundene, men da Engelhardt senere overtog ledelsen i Viemose, gik han bort fra indtegningen af de fundne oldsager. Engelhardt nøjedes med at udfærdige lister over fundene. Det var dog mest fordi, lodsejerne skulle have en retfærdig erstatning for de fundne ting. Men ofte gav Engelhardt sig ikke tid til at indføre tingene på lister.

Denne mangel på nøjagtig beskrivelse kan man ikke bebrejde Engelhardt. Han var sin tids dygtigste og kyndigste oldtidsforsker, og vi kan kun glæde os over de store fund, han udgravede.

Nydam mose er på ca. 10 hektarer. I årene 1859-63 udgravede Engelhardt ca. 900 kvadratmeter i den nordvestlige moselod og ca. 100 kvadratmeter i den sydøstlige lod.

Det, der især gjorde Nydam-fundet til noget enestående, var de tre store både fra den yngre jernalder omkring 200 til 400 e. Kr.

Fundmængden i Nydam var overvældende stor. Der var blandt andet 106 sværd, deraf 93 damascerede klinger med fine mønstre, nogle havde fabriksstempler og indskrifter med latinske bogstaver. Der var 552 lansespidses i forskellige former, alle af jern, 36 træbuer, flere hundrede pile-skafter, en del med indridsede bomærker eller kendetegn, så bueskytten kunne genkende sit skud, der var pilekoggere, og sværdskeuder af træ, og der var 37 jernøkser. Mange våben havde pynteindlæg af guld eller sølv, og der fandtes pyntebeslag og bæltespænder af sølv eller bronze. Knogler af heste, ja endog et helt hesteskælet, fandt man. Det var påfaldende lille, som af en islandsk hest. Og der var ridetøj af forskellig art, rembeslag af sølv eller

bronze, pigge til jernsporer, jernbidsler, deraf tre i munde på hestekranier. Skelettet af en ko fandt man også.

Af andre genstande fandt man lerkrucker, træspande, køller, et stort trætrug, et par øser til en båd, jernbladet af en le.

Og så var der 34 romerske sølvmonter, prægede mellem 67 og 217 e. Kr. De er en stor hjælp til at tidsfæste fundet.

Oldsagerne lå blandede mellem hinanden i de forskellige stillinger, men meget tyder på, at de oprindeligt er nedlagt i bunker i en vis orden. 15 træbuer lå således i hinandens nærhed, og pilene fandtes ofte i bundter, og i den bedst bevarede egetræsbåd lå genstandene samlede og ordnede i bådens forskellige rum. Fem jernspydspidser med afbrækkede skafter var indpakket i et stykke uldent tøj – de havde alle været ubrugelige ved nedlægningen. Desuden var fire skjoldbuler stukket ind i hinanden, og nitten brudstykker af spydspidser af forskellige former, otte jernpilespidser, to små bronzeringe, spidsen af en damasceret jernklinge, mundblink til en sværdskede, et massivt bronzebeslag til en sværdsnape og en jernpig til en spore lå med levninger af uldent tøj og tynde snore rustet fast til genstandene.

Meget af det fundne er bevidst blevet ødelagt, før det er blevet nedlagt. Skjolde og skjoldbuler er splittede, kastespyd er bøjedede, og modhagerne vredet ud fra deres oprindelige stillinger, mange kastespyd er hugget over, og spydstager er spaltede. Ikke et eneste af sværdene er fuldstændigt med skede og beslag for fæste. De fleste sværd er stærk bøjedede, mange fandtes kun som afhuggede stumper. Mange af oldsagerne bærer mærker af hug, stød og stik med skarpe våben. På et tveægget sværd findes der mærker af 23 hug i den ene æg og elleve i den anden. Hesteskeletterne er også groft mishandlede – et af hestekranierne er voldsomt forhugget, skønt blot et af huggene må have været nok til at dræbe

hesten.

Vi er så heldige, at vi har skriftlige beretninger om, hvorledes visse folkestammer ofrede krigsbytte til guderne. Cæsar (102-44 f. Kr.) beretter således om de folkestammer, der dengang boede i England, Frankrig og dele af Spanien, at de, før de gik i krig, lovede det eventuelle bytte til krigsguden. Dette blev samlet og bragt til et helligt sted. At fjerne noget af det således indvidede var en yderst alvorlig sag.

En senere forfatter, Orosius (5. årh.), fortæller i sin verdenshistorie »Historiae adversum paganos« om kimberne, som efter al sandsynlighed oprindeligt boede i Jylland, at de efter en sejr fór voldsomt frem mod byttet: »Klæder flængedes, brynjer sønderhuggedes, hestetøj ødelagdes, guld og sølv kastedes i floden – så der ikke levnedes mere bytte for de sejrende end nåde for de besejrede.«

Disse beretninger stemmer jo godt overens med, hvad offermosefundene i Danmark viser os.

Enkelte af Nydam-fundene synes at have været nye og ubrugte ved nedlæggelsen. Der er således kastespydstager uden huller til nitter i den spidse ende, og pileskafter, som ikke har spor af den sædvanlige bevikling, og en stor del af slibestenene har kun en påbegyndt, men ikke fuldendt rille, andre er uden spor af, at de har været brugt til slibning eller skærpning.

Allerede i 1859 fandtes det øverste stykke af en egetræsåre, og i 1862 fandt man resten af åren, der sammensat fuldstændig ligner en åre fra 1800-tallet.

Den første båd, som blev fundet, var af eg. Den var blevet så forhugget og ubrugeliggjort, før den var blevet sænket, at man kun fandt rester af den.

Men den 18. august 1863 fandt man endnu en båd, en stor, prægtig egetræsbåd. Den var sænket ved, at der var hugget flere huller i dens bundplanker, men derudover var den ikke forsætligt ødelagt. Båden er

22,84 m lang, 3,26 m bred og 1,10 m fra ræling til bund. Dens ror fandtes også, det er 3,50 m langt.

Båden er klinkbygget. Plankerne holdes sammen med store jernnagler med buede hoveder indvendig og nitskiver udvendig. Båden har ikke haft mast og sejl. Det kendtes ikke i Norden på Nydambådens tid, ca. år 400. Sejl brugtes først i Norden omkring år 6-700.

Den 27. oktober 1863 blev den tredje båd udgravet. Kong Frederik den Syvende overværede denne udgravning.

Heller ikke denne båd var fortsættigt ødelagt, udover at den som egetræsbåden var sænket ved, at der var hugget huller i dens bund. Den var af fyr og lige så stor som den bevarede egetræsbåd. Plankerne blev i de nærmest følgende dage halet på land og lagt på den tilgrænsende mark og dækket med våd mosejord. Det skulle bevare de skørnede planker, indtil de kunne transporteres derfra på en betryggende måde.

Vi kan takke Frederik den Syvendes besøg i Nydam for, at vi i Danmark har nogle genstande fra Nydam-fundet. Kong Frederik havde ved et besøg i Nydam i 1861, og nu igen den 27. oktober 1863, ønsket nogle af de fundne genstande til sin private oldtidssamling. Engelhardt har noteret, at kongen fik det ønskede udleveret 27. oktober, og denne dato er den sidste sending sendt bort fra Nydam. Kongen fik i alt 160 genstande – og disse er alt, hvad vi har i Danmark fra Nydam-fundet.

Krigstrusselen og selve krigen i 1864 stoppede al udgravning og forskning i Nydam mose. Engelhardt var ikke uforberedt. Han havde fået egetræsbåden transporteret til et gammelt teglværk ved Sottrup, og derfra var den gamle båd på en pram blevet transporteret forbi Sønderborg slot og til havnen i Flensborg. Det var bådens første rejse efter 1500-1600 års ophold i mosen.

På loftet i oldsamlingens bygning blev båden i 1863-64 konserveret og sat sammen af Engelhardt og konservator Stephensen fra Nationalmuseet i København. Et solidt og meget kyndigt arbejde blev udført.

Engelhardt sendte bud efter tegneren Magnus Petersen. Han kom hurtigt og tegnede alle de fundne genstande så godt, klart og tydeligt, omhyggeligt ned til de mindste detaljer, at ingen indtil i dag har kunnet gøre det bedre.

Men Engelhardt nøjedes ikke med det. Han var bange for, at tyskerne ville tage fundet, og ved juletid 1863 sørgede han for, at to vognlæs med enkeltgenstande fra Nydam blev pakket i 30 kasser og i al hemmelighed kørt til Als. Der blev sagt, at vognene var læsset med farligt krigsmateriel. På Als tog feltprovst Hoyer Møller sig af den dyrebare transport. Da krigen nærmede sig Als, måtte fundene igen på rejse, denne gang til Nordborg, hvor et skib lå parat til at tage mod den kostbare ladning. Sikket sejlede – ingen vidste tilsyneladende hvorhen.

Tyskerne, som var meget interesserede i oldtidsfundet, udstedte arrestordre mod Engelhardt, men han rejste hurtigt til København sammen med sin familie.

Bismarck ville ikke nøjes med erobringen af hertugdømmerne Holsten og Slesvig. Han ville heller ikke nøjes med, at Kiel nu kunne blive et kommende Stortysklands flådehavn – han ville også kunne fremvise Nordeuropas største og ældste skib fra jernalderen – og han ville have alle genstandene fra Nydam-fundet udleveret! Krav om denne udlevering blev indført i selve fredstraktaten mellem Danmark og Prøjsen-Østrig. Tyskerne nægtede at slutte fred, før fundene var udleveret.

Men Nydam-fundene var totalt forsvundne. Tyskerne ledte og efterforskede. Engelhardt blev afkrævet oplysning om, hvor genstandene var, men han svarede, at

han heller ikke vidste det.

Tyskerne blev mere og mere opsat på at skaffe fundet til veje. Bismarck pressede på – men intet syntes at hjælpe. Da meldte en mand sig til tyskerne. Han fortalte, at han havde været kusk på en af vognene, der havde kørt fundene til Nordborg, og han vidste, hvor de var, men han krævede 25.000 mark for at røbe det. Tyskerne nægtede at udbetale den meget store sum, men manden holdt på sit, og til slut fik han de 25.000 mark. Han bragte sig omgående i sikkerhed ved at udvandre til Amerika.

Fundet havde været opbevaret på loftet i en købmandsgård i Korsør. Tyskerne fik det udleveret, og det kom til Kiel. I 1877 blev også Nydam-båden flyttet til Kiel, skønt der i fredstraktaten stod, at både den og genstandene fra Nydam mose skulle opbevares i landsdelen, hvor fundene var gjort. Som grund til flytningen af båden blev angivet, at bygningen i Flensborg skulle istandsættes.

Transporten og nyopsætningen af båden blev overdraget til skibsbygmester Techant fra Flensborg, og han sørgede for forsvarlig og grundig behandling af den sjældne båd.

Også i Kiel blev båden opbevaret i et loftsrum. Det var klimamæssigt uheldigt for bådens bevarelse og heller ikke godt for interesseredes beskuen.

I 1925 flyttedes Nydam-båden til Kiels museum i Kattenstrasse, tæt ved slottet, og den blev nu omgivet af montre med de rige fund fra Nydam og Torsbjerg.

Under anden verdenskrig blev man hurtigt klar over, at båden stod et meget farligt sted, kun ca. 500 meter fra orlogsværftet Germania. I 1941 fandt man en morgen en ueksploderet bombe i selve udstillingsbygningen. I største hast blev båden nu anbragt i en stor tremmekasse, lavet af tømmer og jern. Man brækkede muren mod gaden ned, anbragte ved hjælp af en kran den store kasse på en blokvogn og transporterede den til havnen og ud på en stålpram,

og så gik rejsen gennem de tyske floder og kanaler. I Mølln sø i Lauenborg fortøjede man prammen i skjul af udhængende bøgetræer.

De øvrige dele af fundet fra Nydam blev senere, ofte under farlige krigsbegivenheder, ført fra Kiel til sikrere steder.

Prammen blev passet og vogtet af en mand ved navn Jassmann. Han og hans kone boede fredeligt på prammen, til næste fare truede Nydam-båden.

Søren Telling, Danevirkes vogter under og efter anden verdenskrig, fortæller, at den 7. juli 1945 troede man, at Nydam-båden var i yderste fare for at komme til at ligge på den russiske side af Mølln Sø. Jassmann og Søren Telling fik en robåd klar, og hele natten slæbte de af sted med den tunge pram med den kostbare last. Næste morgen klokken tre lå Nydam-båden sikkert fortøjet på vestbredden af søen, lige ved kanalen, som fører til Lybæk.

Grænsen mod Østtyskland kom dog til at gå øst for Mølln sø og Lybæk.

En østtysk slæbebåd slæbte prammen til Lybæk. En ny strid om båden opstod. Englænderne ville have den til Hamborg, men enden på striden blev, at båden med skib og blokvogn blev ført nordpå.

I 1948 tog Gottorp slot imod Nydam-båden. I det gamle ridehus for 4. danske

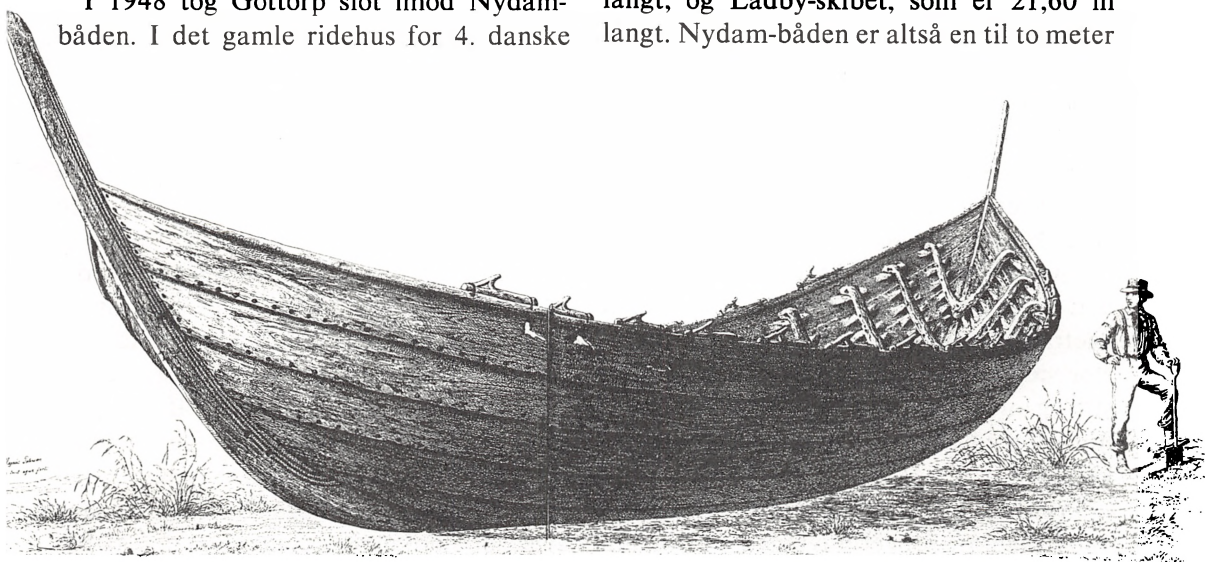
dragonregiment blev gavlen brudt ned, og båden blev anbragt i ridehuset, som fik navneforandring til Nydamhallen.

Efter de mange flytninger synes det, som Nydam-båden har fået en god plads – er den end ikke på sin rette plads i Sønderjylland, inden for det danske rige, så er den dog kommet til landsdelen Slesvig.

Meget naturligt er både Torsbjergfundet og Nydamfundet nu samlet i Nydamhallen. I store glasmontere er de sjældne fund ordnede. Sværd, buer, pile, spyd og andre redskaber er ikke kun lagt frem – krigere er iført dragter og står med fuld udrustning. Naturtro viser de, hvordan dragter og udrustning blev båret af jernalderens krigere.

I monter er, i miniaturformat, i kamporden opstillet bueskytter og spydkastere, ledet af officerer til hest, og også grupper bevæbnede med sværd og økser, beregnede til nærkamp, er opstillet – i alt de ca. 450 mand, som man ved samling af våben og udrustning mener, har invaderet Nydamegnen i 12-14 både omkring år 400.

Nydam-båden har kunnet rumme 45 mand, deraf 36 roere. Til sammenligning kan nævnes de to ofte omtalte skibe fra Vikingetiden, Oseberg-skibet, som er 21 m langt, og Ladby-skibet, som er 21,60 m langt. Nydam-båden er altså en til to meter

længere end de to skibe fra vikingetiden, skønt den er henved 500 år ældre.

Torsbjerg mose er sikkert tømt for oldtidsgenstande, men dette er langt fra tilfældet i Nydam mose. Men det er, som en ond skæbne behersker Nydam.

Fyrretræsbåden, som Engelhardt i oktober-november 1863 havde fået bragt op på tørt land og dækket til med mosejord for at bevare den, blev under krigen i 1864 fuldstændig ødelagt. Tyske soldater splittede den for at få souvenirs eller for at få brænde til deres bivuaak.

Denne ødelæggelse var et uerstatteligt tab. Båden var på størrelse med egetræsbåden, eller endnu større. Det ejendommelige ved fyrretræsbåden var, at bundplanken både fortil og bagtil under vandet endte i en slags spore af jern, en fremstående jernspids, der må have været beregnet til ved angreb at bore modstanderens skibe i sæk. Det har været en slags vædderskib, som Aithikos i sin »Kosmografi« fra 3. århundrede beskriver som skibstyper, danerne bruger i søkamp.

Denne båd, som vi kun kender fra Engelhardts beskrivelse og tegning, var ganske ens i begge ender. Den behøvede altså ikke at vende, når den skulle sejle modsat vej – en stor fordel ved flodsejlads.

Formodningen om, at også egetræsbådens stævne var ens, så det også for denne båd var ligegyldigt, hvilken vej den blev roet, styrkes i høj grad ved Engelhardts beskrivelse af fyrretræsbådens bygning.

I fyrretræsbåden og omkring dens fundest lå mange våben og andre redskaber.

Hvis denne båd var blevet opstillet, ville den have været et værdigt sidestykke til egetræsbåden, og den ville have givet os stor viden om mange ting, f.eks. bygningsstil og alder, og den kunne sikkert have hjulpet med til at vise, hvorfra angrebsstyrken kom.

Prøjsiske og østrigske officerer foretog i 1864 planløse »røvergravninger« i Nydam

mose. Hvad de fandt, vides ikke – fundene blev ikke så meget som registrerede.

Andre, mere fredelige mennesker gravede også i Nydam. Både før og efter 1864 blev der gravet tørv i mosen. En karl fandt under et sådant arbejde en del guld- og sølvgenstande, som han solgte for 150 mark. Dermed var dette fund gået tabt.

I 1888 fandtes et nyt, meget værdifuldt depot i Nydam. Man kalder det ligefrem det andet Nydam-fund. Ca. 100 genstande blev fundet, deraf kom 77 til museet i Flensborg. Det var næsten udelukkende sølvbeslag til sværdskeeder og andre pyntebeslag og spænder. Alle genstandene viste spor af brug, og enkelte var ødelagt med vilje. Hele fundet bestod af meget smukke ting af høj værdi og nedlagt særskilt. Omkring 1890 foretog man en gennemsøgning omkring fundestedet, men der fandtes intet. Heller ikke en undersøgelse i 1893 gav resultat.

Andet Nydam-fund er ikke en del af første fund. De fundne genstande er yngre end hovedmassen af første fund. Andet fund viser noget nyt. De store moseofringers tid var forbi. Man ofrede ikke mere i masser, men i kvalitet. Det syntes at være en ændret religion eller ændrede religiøse begreber.

For at få mere viden om de store moseofringer er ny udgravning og forskning ønskelig. Nydam er langt fra tømt.

Efter Genforeningen i 1920 ventede man, at Nationalmuseet ville genoptage Engelhardts afbrudte udgravninger. Men først i 1939 foretog J. Brøndsted og C. J. Becker en undersøgelse. Man fandt udelukkende oldsager af træ, især pile-, spyd- og lanceskafter og skjoldbrædder. Man antog, at alle jerngenstande var bortrustede.

Mest interessant var fundet af rester af rælingen af en båd af egetræ. Og man mener udenfor al tvivl, at der et bestemt sted ligger en uudgravet egetræsbåd, som dog synes at være mere ødelagt end den af En-

gelhardt optagne ødelagte egetræsbåd.

Efter at en interesseret kreds af egnens befolkning havde udtalt frygt for, at de tørre somre i midten af 70'erne havde sænket grundvandsspejlet så meget, at oldsagerne i mosen var truede, foretog Nationalmuseet i 1976 en undersøgelse under ledelse af museumsinspektør Mogens Ørsnes.

Undersøgelsen fastslog, at udtørringen udelukkende var et overfladefænomen, og at oldsagerne derfor ikke var truede – en redningsudgravning skønnedes altså ikke nødvendig.

I 1980 foretog Nationalmuseet en undersøgelse, ledet af J. Ilkjær og J. Lønstrup. Det var kun enkelte moselodder, der blev undersøgt. Ved hjælp af et magnetometer ville man konstatere, om der endnu fandtes oldsager af jern i større mængder.

På grund af den meget våde sommer blev undersøgelsen med magnetometer ikke så god og grundig som forventet, men der blev dog i to lodder, benævnt Hanssens og Jørgensens lodder, påvist større jernkoncentrationer. På Hanssens lod fastslog en boring, at en af disse koncentrationer repræsenterede en større oldsagsdyng. Ved nogle gamle tørvegrave blev der ligeledes konstateret jernkoncentrationer.

I »Årsskrift for Sottrup Sogn 1982« konkluderer J. Ilkjær og J. Lønstrup: »Resultatet af den magnetometriske prospektering må føre til, at der finder en fredning sted af Jørgensens lod samt af de lodder ved fundstedet, der ligger på den anden side af kanalen. Denne fredning må omfatte et forbud mod dræning, gravning og jordbearbejdning samt tillige forhindre, at kanalen uddybes.«

Videre skrives der: »Ved undersøgelsen i 1980 blev det fastslået, at der i Nydam er væsentlig større uudgravede, oldsagsførende områder end man hidtil har antaget. – En stor del af de ofrede genstande ligger endnu tilbage i mosen.«

Engelhardts udgravninger 1859-63 har

langt fra afklaret alle problemer. Blev der f.eks. ofret regelmæssigt i mosen i midten af yngre romersk jernalder? Var der i Nydam en gud for havet, som gennem tiderne fik et skib som offergave og dertil de overvundne fjenders våben? Foretoges der efter sænkningen af de tre både en lille delofring, hvor man blot har ofret værdifuldt sværdske- og bælteudstyr?

Disse og mange andre spørgsmål vil antagelig kunne besvares ved nye udgravninger i området ved Nydam. Selv mindre undersøgelser i Nydam kan videnskabeligt set give vigtige resultater. En kortlægning af det sted, hvor ofringerne er foretaget, vil være ønskelig. Målinger vil kunne fastslå tykkelsen af mosens »blødbundsaflejringer«, og denne undersøgelse vil vise et billede af bassinets form efter istidens afslutning.

Nationalmuseet har foretaget en del geologiske borer i mosen, men deres antal bør forøges betydeligt, og resistivitetskort og borer samt dybden af oldsagslaget må derefter sammenlignes og vurderes.

Ved hjælp af magnetometer må mosebunden systematisk kortlægges, og derefter skal der på de mest lovende oldsagsfelter foretages 10-15 prøvegravninger, hver på 2 gange 2 m. Disse prøvegravninger skal spredes over de ovenfor nævnte lodder, og man vil derefter kunne vurdere ofringernes antal og deres arealmæssige udstrækninger.

Disse undersøgelser er ikke særlig kostbare, og de vil vise, hvor man skal foretage de virkelige udgravninger, som ganske givet vil bringe store resultater, både med hensyn til fund af oldsager og til videnskabelig forståelse.

Nationalmuseets undersøgelser i 1976 fastslog, at det ikke hastede med udgravning i Nydam. Men befolkningen på egnen føler sig dog stadig langt fra tryk – man mener netop, at udgravningen haster.

For ca. 50 år siden var Nydam et meget

vådt område, vanskeligt at færdes i, og både efterår og vinter var det oversvømmet. I dag finder denne oversvømmelse ikke sted. Nydam er i dag ikke en mose, men en temmelig tør eng. Det skyldes bl.a., at vandstanden i Sandbjerg sø for nogle år siden blev sænket. Endnu mere sænkes vandstanden af et vandværk, som fra to store boringer pumper vandet op, kun et par hundrede meter fra fundstedet.

Da man i 1920'erne sænkede vandspejlet i Søgård sø 1,20 m ved at uddybe Bjernstrup Mølleå, forsvandt vandet i mange gamle brønde så langt borte som i Felsted og Tumbøl, 6-7 km i luftlinje fra søen. Brøndene måtte graves dybere, og da vandstanden i Søgård sø omtrent 1943 sænkede yderligere 80 cm, måtte mange af brøndene atter uddybes. Dette viser, at så langt omkring og så hurtigt mærkes en vandstandssænkning.

De mange vandstandssænkninger, der i dag foretages på grund af vandværker, dræning, åers uddybning og regulering m.m., mærkes ikke af de enkelte, fordi næsten alle i dag får vand fra kommunale vandværker eller private dybe boringer.

Oldtidsfund trues flere steder af vandstandssænkninger. Ejsbølfundet ved Haderselv måtte således gennem flere år beskyttes ved indpumpning af vand. Illerupfundene findes på et areal på 100.000 kvadratmeter, deraf er 25.000 kvadratmeter udgravet. 15.000 kvadratmeter skal udgraves for at undgå ødelæggelse af tørke rundt om fundstedet. Man vil have dræning af arealerne omkring findestedet i Illerup forbudt.

I radioudsendelsen »Ud i det fri«, 19. september 1983, drøftedes bl.a. emnet »Hvad kan naturen bære?«, og det fremgik, at vandstanden omkring Givern Å, syd for Århus, på grund af to vandværker hver sommer sænkes 10 meter.

Hvad der gør sig gældende disse steder må også gælde for Nydam. Derfor må det

haste stærkt med udgravning af Nydam.

For at søge at redde de mange genstande, som endnu befinder sig i engen i Nydam, stiftedes den 20. august 1983 i Sottrupskov kro »Selskabet for Nydamforskning«.

Selskabets arbejdsprogram er:

1. At iværksætte undersøgelser i Nydam mose for at få konstateret, hvad det gamle offersted endnu indeholder.
2. At skabe forudsætninger for en arkæologisk udgravning af mosen i samarbejde med landsdelens museer.
3. At skabe forudsætninger for en konservering af fundene i samarbejde med landsdelens museer.
4. At etablere bygning af et museum i nærheden af mosen, hvor de fundne genstande skal udstilles.

Selskabet ser det som noget vigtigt, at fundene opbevares i den sønderjyske landsdel.

Selskabet arbejder i snævert fællesskab med fagarkæologer, historiske og arkæologiske foreninger.

Nydam-fundene, Torsbjerg-fundene og vikingeskibet fra Hedeby, som tyskerne har hævet fra Slien ud for halvkredsvolden, er jo fra gammelt dansk område. Disse fund kan vi ikke få – men for vor histories skyld, bør vi udforske og udgrave i Nydam, finde, konservere og anbringe fundene i en værdig bygning.

Tyskerne vil i 1985 have brugt 85 mill. kr. til hævning og konservering af vikingeskibet og til bygning af museet til det og de øvrige fund fra Hedeby. De regner med besøgstal i Hedeby museet og på Gottorp slot på 300.000 årligt hvert sted.

Danmark kan slet ikke ofre så stor pengesum til et Nydam museum. Men det behøves heller ikke. Torsbjerg- og Nydamfundene med Nydam-båden har en udmærket bygning i det gamle ekserserhus ved Gottorp slot. Denne bygning har danskerne

jo bygget før 1864. En sådan bygning, eller en endnu bedre kan vi vel bygge igen til de nye Nydam-fund. Næsten ethvert bysamfund i Danmark har i dag en hal til idræt og andre kulturelle formål. En sådan hal er ikke overvældende dyr, og den må udmærket kunne anvendes til det kommende Nydam Museum. Og den kan jo bygges, så den kan udvides i takt med fundmængdens størrelse.

Desuden, de penge, som forskning, udgravning, konservering m.m. kræver, vil jo komme ind igen i form af entre. Vi i Danmark og de andre nordiske lande har jo så Nydam Museet og behøver derfor ikke tage til Gottorp og til Hedeby museet for at se noget, som vi lige så godt kan fremvise i Danmark.

Nydam Museet må nødvendigvis opføres i Sønderjylland. Ved Sønderborg Slot, siges der, er der ikke plads til en sådan bygning. Man kunne jo også opføre den nye bygning i nærheden af Nydam – muligvis ud til Alssund i tilknytning til Sandbjerg slot, som Århus univervistet anvender til historiske kurser.

Med en sådan ordning kunne videnskabelige krav til Nydam Museet tilgodesees.

Det har ofte været på tale, at Sønderjylland skulle have en stor gave, en anerkendelse for afstemningen og Genforeningen i 1920.

Sønderjyllands – eller rettere – Nord-slesvigs tilbagevenden til Danmark er vel den største og glædeligste begivenhed i Danmarks historie.

Når talen var om en sådan Genforeningsgave blev det ofte nævnt, at Danmarks tredje universitet skulle bygges i Sønderjylland – i 50-året for Genforeningen. Den tanke blev ikke realiseret.

Man kunne passende nu give Sønderjylland den omtalte Genforeningsgave. Det kunne være en tilbundsående udforskning af Nydam, og i tilknytning dertil bygning af et Nydam Museum – ikke kun til glæde for Sønderjyllands befolkning, men for befolkningen i hele Danmark.

Kilder:

Wolfgang la Baume: Das Nydamschiff und die vorgeschichtlichen Eindbäume in Schleswig-Holstein.

Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid III – Jernalderen.

Conrad Engelhardt: Sønderjyske og Fynske Mosefund I og II – Nydam Mosefund.

P. Engelhardt: Danerne fra fødsel til dåb.

Herbert Jankuhn: Nydam und Thorsberg. Moorfund der Eisenzeit.

Nordiske fortidsminder I.

Skalk nr. 4, 1974: Bogen om germanerne.

Skalk nr. 1, 1981: Mose-pioneren.

Skalk nr. 2, 1982: Klæder flænges, brynjer sønderhugges.

Søren Telling: På Jyske Hærvej i Danevirke og Hedeby og gennem Gottorp Museets Sale.

Gerhard Timmermann: Das Schiffbauhandwerk.

Årsskrift for Sottrup sogn 1982.

Bog anmeldelser

Folkesangen i Sønderjylland – og udforskningen af den

Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: Æ har høør...; Sønderjyder synger. (Visehæfter og kassettebånd). Udgivet af Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa, 1983. Hæfte, 100 s., + kassette: kr. 75,00.

Den historiske interesse har fået et vældigt opsving siden de »historieløse« 1960'ere. Det gælder også – og måske ikke mindst – lokalhistorien, hvad f.eks. de talrige nyoprettede lokalhistoriske arkiver vidner om. Men den nye historiske interesse er bredere og mere facetteret end dengang i 1920'erne og 1930'erne, da lokalhistorie betød hjemstavnslære. Interessen er i dag udstrakt til bredere lag af befolkningen, og den er udvidet med nye begreber som »arbejderhistorie«, »kvindehistorie«, »familiehistorie«. Herved er også »mundtlig historie« kommet i centrum, fordi den er en vigtig kilde – ofte måske den eneste kilde – til at belyse almindelige menneskers liv, tanker og følelser før og nu. En vigtig del af den mundtlige kultur er sangen – en vigtig del af den mundtlige historie er sanghistorien.

Sønderjyllands særlige stilling som grænseland viser sig naturligvis også i sanghistorien og i interessen for at indsamle, udforske og udgive den sønderjyske musik og sang. Oplysningsmanden, pastor Peder Kier i Øster-Løgum, var med i Danmarks første folkemelodiindsamling kort efter 1800; hans motiver var typisk nok at indsamle oldsager og at give et bidrag til overtroens historie. Senere fik indsamlingen national betydning, og højskolerne kom stærkt med. På Rødding Højskole arbejdedes livligt med optegnelser af folkeminder og folkeviser i 1850'erne under ledelse af forstander Jens Lassen Knudsen.

På samme tid virkede pastor Aleth Hansen i Husby og i Angel som optegner af

folkeminder til gavn for professor C. F. Allens undersøgelser af det danske sprogs historie i Sønderjylland, og Hansen brugte de middelalderlige folkeviser til at bevise, at det danske sprog altid havde levet og endnu levede i Angel.

I 1870 fik lærer Jens Madsen i Ellund udgivet sin fine bog med »Folkeminder fra Hanved Sogn ved Flensborg«. Han havde i dette sogn optegnet 63 viser, hvoraf de 47 blev trykt i bogen, der på titelbladet bærer mottoet: »Lykkes det en Gang at germanisere Nordslesvig, saa er Danmarkens Dæmning brudt, saa vil Tyskerne uden Møje udbrede sig lige til Skagen.«

Også den store viseforsker Axel Olrik ville yde et bidrag til den kulturelle og nationale kamp, da han i Sønderjyske Aarbøgers første årgang, 1889, publicerede sin dobbeltafhandling »Folkeviser fra Sønderjylland«/»Om Sønderjyllands folkeviser«. Formålet med den fremragende populærvidenskabelige afhandling var »at give en forestilling om den sønderjyske visesangs betydning som selvstændigt led af den danske folkevisedigtning«. Olrik var derfor glad for at kunne konstatere, at »det er de fælles danske folkeviser, som er kendte der« (dvs. i Sønderjylland), og at »i den største del af det danske Sønderjylland findes slet ingen tysk påvirkning, heller ikke i de ældre og nyere viser, der er digtet i selve landet«.

Lidt mere nøgternt arbejdede folkloristen H. F. Feilberg i bl.a. Valsbøl og Darum.

Der kommer lyd på

Efter århundredskiftet inddrog Evald Tang Kristensen og Hakon Grüner-Nielsen fonografen i deres indsamling af gamle viser, bl.a. i Sønderjylland, og Grüner-Nielsen gjorde grundlæggende indsamlinger af spillemandsmusik i »randområdet« Mandø og Fanø. Karakteristisk nok blev en del af dette sidste stof udgivet i to bøger, hvoraf den ene har titlen »Vore ældste Folkedanse« (1917). Det nationale aspekt var tonet lidt ned i Grüner-Nielsens arbejde, men også for ham havde det ældste stof størst værdi.

En afgørende nyorientering fandt sted med lektor Karl Clausens arbejde med den slesvigske sanghistorie og med hans store båndoptager-indsamlinger af sønderjysk folkesang i 1960'erne. For Clausen var sanghistorie et bredt begreb. Han interesserede sig for alt, hvad folk sang i grænselandet, gammelt og nyt, dansk og tysk, fællessang og individuel sang. Og han lagde ikke kun vægt på stoffet selv, men også på at belyse sangens kår, dens brugssituationer, dens betydning for sangeren og for forskellige sociale miljøer. Clausens mange bånd er i dag tilgængelige på Sanghistorisk Arkiv i Århus og på Historiske Samlinger for Sønderjylland i Aabenraa. Clausen nåede ikke at blive færdig med sit kæmpeprojekt, at skildre den slesvigske sanghistorie, inden sin død i 1972, men ud over forskellige mindre studier om emnet fik han i 1968 udgivet den fine og inspirerende bog om »Folkeviser og nymodens sang i Napoleonstiden, Bidrag til en slesvigske sanghistorie«.

Det skal i øvrigt nævnes, at den stigende interesse for den folkelige musik for en tre år siden resulterede i udgivelsen af to kassettebånd med ledsagende kommentarhæfter: »Hans Schmidt og de sønderjyske sange« samt »Med C. Jensen og hans sønderjyske spillemænd« (begge udgivet af Kiers Gård, Højer, i samarbejde med Karsten

Biering ved Institut for Folkemindeviden-skab, Kbh.).

Et nyt Forskningsprojekt

Det er meget glædeligt, at der siden 1981 har været et nyt større forskningsprojekt igang om »Folkesangen i Sønderjylland«. Projektet udføres i samarbejde mellem Institut for Grænseregionsforskning, Historiske Samlinger for Sønderjylland og Sanghistorisk arkiv i Århus. Det finansieres af Statens humanistiske Forskningsråd, og dets drivende kraft er lektor Kirsten Sass Bak ved Århus Universitet (Karl Clausens efterfølger ved Sanghistorisk Arkiv her). Projektet er en undersøgelse af sønderjysk folkesangstradition, væsentligst centreret om stof og praksis i 1960'erne, og dennes historiske betingelser. Der er altså tale om at tage udgangspunkt i Clausens enestående materiale, men også om at videreføre hans arbejde ud fra de forskningsmæssige nyvindinger, der er sket på området siden 1960'erne. Samtidig vil man til en vis grad supplere materialet med nyindsamling af sange ved hjælp af båndoptager. Projektets resultater vil komme til at foreligge i en større afhandling, men prisværdigt nok har Kirsten Sass Bak og hendes medhjælpere også lagt vægt på at præsentere resultaterne i mere praktisk brugsrettet form. Derfor forelå allerede i maj 1983 en bog med titlen: »Æ har høør ...; Sønderjyder synger, Et visehæfte« med tilhørende kassettebånd.

I alt er i forbindelse med projektet besøgt omkring 40 sønderjyder nord og syd for grænsen i 1981-82. Det er klip fra disse optagelser, foretaget af projektmedarbejderne Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen, der findes i bogen og på båndet, nemlig 23 sangnumre af elleve forskellige sangere. Sangerne er overvejende ældre mennesker, og optagelserne har karakter af »erindringsbilleder«. Men desuden er der i bogen tilføjet realkommentarer til de en-

kelte sangtekster og -melodier, oplysninger om sangerne, samt et efterskrift om sangtraditioner i Sønderjylland. Udgivelsen afspejler bredden i projektet, idet folkesang defineres som »sange som almindelige mennesker har brugt i dagliglivets situationer: under arbejdet, i familiens skød, ved fester og sammenkomster. (...) alt hvad der faktisk er blevet sunget«. (S. 83-84). Kun børnesangen er ladet ude af betragtning, idet der på dette område er planer om en senere udgivelse. Udvælgelsen af sangene er i øvrigt foretaget efter to hovedkriterier: De skulle egne sig til lydgening, og de skulle repræsentere et udsnit af de sangtyper, der er fundet i det samlede materiale. Ellers er der ikke gjort forsøg fra indsamlerens side på at vælge bestemte sange ud.

En meget gammel sang

Hvad får man så i denne udgave? Ikke så lidt! De elleve sangere er socialt set almindelige mennesker, idet de repræsenterer erhverv som: Gårdejere, husmænd, land- og byarbejdere, tjenestepiger, smed og bager, og de optræder med fra én til fem sange hver. Sangene opviser fire sproglag: Rigsdansk, sønderjysk folkemål, plattysk og højtysk. Denne sproglige alsidighed dementerer alt for enkle myter om, at sønderjyderne under tyskerherredømmet havde en fælles dansksproget sangkultur. Et af projektets hovedresultater er netop, at der i tiden frem til i hvert fald 1950 grundlæggende har været to sangtraditioner: Den mundtlige tradition (folkesang) og den organiserede sang (den folkelige sang) – og at én af disse to sangtraditioner har været den foretrukne og væsentlige hos de fleste familier. Sproget blev selvfølgelig betydningsladet efter 1864, men når det gælder den mundtlige tradition, så har specielt tyske Volkslieder og lyriske sange altid været brugt ved siden af de dansksprogede sange. Et sjovt eksempel herpå er kærlighedsvisen »Mädchen, hör was ich tu fragen« fra om-

kring 1800, som er med på kassettebåndet sunget af Anna Petersen i Læk. Den veksler mellem dansk og tysk fra vers til vers for at afspejle den danske pige og den hollandske soldat, og den slutter med at de to får hinanden; den har altså været sunget i snart et par hundrede år i Sønderjylland.

Sangene er ellers meget forskellige og af vidt forskellig oprindelse: Vi finder nyere sange på folkemål af navngivne digtere (Martin N. Hansen, Karsten Thomsen) eller af anonyme (»De va skek i di guuj gammel tiie«). Vi finder helt lokale viser som den alsiske »En vise jeg fremføre vil« om ulykkelig kærlighed. Der er sanglege og legestueviser: et eksempel på sidstnævnte har givet bogen navn (»Æ har hør dæ sku væ bal«). Så er der de over hele landet udbredte Strandberg-skillingsviser og andre »københavnerviser« – men også fra Tyskland indvandrede viser. Et par viser stammer fra film, men til gengæld er der også en enkelt vise, som må være opstået helt tilbage i middelalderen – nemlig den bekendte og europæisk udbredte skæmteviser om møllerdatteren (»Æ skomaghe pot æ skrærre i æ sæk«).

På denne baggrund kan det ikke undre, at også melodibrugeren opviser en mangfoldighed af lån og udvekslinger, hvor vi finder en svensk skillingsvisemelodi og tyske indvandrede melodier ved siden af anonyme folkemelodier og personfæstede kompositioner. Interessant er det, at Morten Eskesens melodier stadig lever i traditionen, så at sige bag om højskolesangbogens ryg (til Karsten Thomsens »I Sønderjylland, der er æ føøt«).

Brugen af sangen

Med rette slås det fast, at det er i brugen, der er nogle grundlæggende fællestræk ved alle disse sange. Og ved hjælp af de interviews med sangere, som projektet lægger stor vægt på, skitseres nogle af de vigtigste indlærings- og brugssituationer: Arbejdssi-

tuationer som syning, malkning og markarbejde; mørkningen om aftenen, hvor familie og tjenestefolk sad sammen; familie-samvær som moderen med børnene; tjene-stefolks fritidssamvær; fester og sammenkomster. (For den fortræffelige Paula Jespersens vedkommende, der har lært alle sine mange sange gennem øret, nævnes endda, at hun sang tostemmigt med sin mand under malkningen – men da han forlængst er død, kan vi desværre ikke få eksempler på det).

Sangens funktion

Sangens funktion har derimod kunnet skifte, endog ret radikalt. Selv en hjemstavns-sang som den pommerske »Wo de Ostseewellen trecken an den Strand« har kunnet »omfunktioneres« til brug i Sønderjylland ved at udskifte »Ostseewellen« med »Nordseewellen«. Det kendteste eksempel er vel »Det haver så nyligen regnet«, som vi kender som gammel tysk og dansk folkesang samt helt omskrevet af Svend Grundtvig og Johan Ottosen. I udgaven her tilføjes den satiriske anti-tyske vise »Sønderjyden har underlige vaner« på samme uopslidelige melodi – hvor Ottosens førstelinie i femte vers (»Det haver så nyligen regnet«) fikst er blevet til »Tysken har sig så nydelig forregnet«.

Ældre indsamlinger af folkesang er kun overleveret til os i skriftlig form – oftest kun med en »gennemsnitsmelodi«, der ikke afspejler variationer fra vers til vers, og i øvrigt helt afhængig af indsamlerens evner til at omsætte det sungne til noder. Båndoptageren har revolutioneret musiketnologens arbejde, og på kassetbandet her får vi i højere grad den rene vare og har f.eks. mulighed for at følge det indslag af improvisation, som er karakteristisk for nogle sangere (især hos Niels Thiesen, Tinglev). Men musiketnologens formidlerrolle forsvinder bestemt ikke, og den opgave at præsentere sangerne og materialet er for-

nemt løst her. Teksterne er gengivet nøjagtigt som den blanding af rigssprog og dialekt, de ofte er. For læselighedens og overskuelighedens skyld er melodierne transponeret til G-dur/D-dur og opstillet efter sangens enkelte linier. Det fungerer stort set fint, selv om visse melodier af praktiske brugsgrunde måske burde være transponeret ned (en enkelt går op til det høje a og flere op til det høje g), og selv om det efter min mening er så som så med overskueligheden, når melodien til et enkelt vers kan blive delt i helt op til 12 linier (s. 64). Jeg foretrækker også det gode gamle princip med at skelne mellem faner og bjælker alt efter om tekststavelsen bærer en eller flere toner. Endelig er det lidt forvirrende, at teksthæftet ikke helt følger kassetbandets rækkefølge – men det er jo alt sammen rene småindvendinger i den større sammenhæng.

Som ikke-sønderjyde har det været undertegnede en fornøjelse at få et førstehåndsindtryk af den sønderjyske folkesang gennem denne appetitvækkende og samtidig meget kyndige publikation. Den kloge efterskrift anslår nogle af de temaer, som jeg med forventning vil se frem til en grundigere behandling af i den afhandling, som følger om et års tid eller to. Indtil da kan vi nyde sangene – evt. synge dem selv – og bruge den foreliggende publikation til at få et indtryk af, hvad folk har kunnet lide at synge. Samtidig får vi Sønderjyllands historie i flere århundreder, og folks opfattelse af den, afspejlet. Det står ikke helt så galt til med de »gamle viser«, som den første optegner af sønderjyske folkemelodier, Peder Kier, mente, da han i år 1809 skrev: »Jetzt aber kennt man auf dem Lande hieselbst keine dieser alten Lieder...«!

Held den landsdel, hvor sanghistorien er i lige så gode hænder som her!

Jens Henrik Koundal

Grænselandsdagbog

Ved FR. RUDBECK

Oktober 1983.

SYD FOR GRÆNSEN

1. oktober: Fru Anna Kjems, Husflidsgården i Harreslev, tildeles Peter Marcussens Mindelegat for sin indsats i det danske arbejde i Sydslesvig. Desuden tildeles formanden for Flensborg roklub, Manfred von Domarus en legatportion.

3. oktober: Det tyske hydrografiske Institut i Hamburg er foruroliget over, at antallet af stormfloder i de sidste årtier har været jævnt stigende. Der konstateres samtidig en stigning i den almindelige vandstand.

Under et amtskursus arrangeret af Grænseforeningen i Sønderjyllands og Ribe amter, diskuteres de sydslesvigske identitetsproblemer med sydslesvigske deltagere.

5. oktober: Der konstateres en stigende arbejdsløshed i Nordfrislands amt, der med 5047 arbejdsløse er på 10,8 pct. På fastlandet er tallet oppe på godt 13 pct.

Dansk Kirke i Sydslesvig tegner sig for 5948 medlemmer eller en stigning på 169 i årets løb. Medlemsbidragene er steget fra 275.000 DM til 311.000 DM. Den tyske kirke yder tilskud til fire danske præstelønninger, hvilket i 1982 beløb sig til 228.430 DM.

8. oktober: En af Ejdersteds historiske haubarge, Tærskergården i Katharinenheerd, som var truet af forfald, er nu blevet gennemgående restaureret.

På et grænselandsstævne på Rønshoved højskole peges på, at der lægges et urimeligt nationalt pres på de sydslesvigske un-

ge, hvilket medfører en flugt fra det danske. Mens højskoleforstander Dieter Küssner hævdede, at generationsskiftet i Sydslesvig var udeblevet, afvistes dette skarpt af Karl Otto Meyer, som påviste, at der er en stadig bevægelse også i det sydslesvigske samfund. Heller ikke Küssners ønske om et forældreskolesystem fremfor Skoleforeningens system og om oprettelse af flere danske højskoler i Sydslesvig fik tilslutning.

13. oktober: Borgmester Camma Larsen-Ledet, Åbenrå, skriver i Kommunernes Landsforenings blad at alle skoleelever bør have mulighed for at komme på et besøg i Sydslesvig og opleve, under hvilke forhold, mindretallet lever. Baggrunden er at adskillige danske kommuner har beskåret tilskudene til lejrskoleophold i Sydslesvig.

Kulturministeriet i Kiel oplyser, at tilskudet til de danske skoler i Sydslesvig for 1984 beløber sig til 33,46 mill. DM. Siden 1981 er der sket en stigning på knap 10 mill. DM.

SSV-fraktionen i Flensborg byråd skænker 1100 DM til aktionen »Plant et træ«.

Under et Sydslesvigbesøg i Bonn rejses spørgsmålet om faneeden ved militæret. Fra forsvarsministeriet gives nu løfte om en principiel løsning omfattende mindretallets unge.

18. oktober: Selv om der er betydelig tysk interesse for tanken om oprettelse af et dansk-tysk handelskammer, finder Flensborg Industri- og Handelskammer det politisk uklogt at presse på overfor Danmark.

Initiativet bør helst komme fra Danmark, siges der.

20. oktober: 283 lærere fra danske institutioner i Sydslesvig er medunderskrivere på en adresse vendt mod oprustning og for freden. Fra tysk side foreligger en tilsvarende adresse. På Duborgskolen holdes en aktionsdag omkring emnet fred.

I en artikel i Flensborg Avis tilbageviser Karl Otto Meyer de angreb, der er rettet mod avisen for at være for ensidig i forsvarsspørgsmålet. Flensborg Avis er ikke modstander af NATO og er ikke pacifistisk indstillet, men ønsker at give kommende generationer chancer for at leve. Men man vender sig mod opstilling af yderligere atomraketter.

21. oktober: Statsminister Poul Schlüter meddeler i et brev til pens. lærer Nicolaj Büchert, Husby, at skrivelser fra danske statsinstitutioner til danske sydslesvigere herefter bliver skrevet på dansk.

I Flensborg er der opstået diskussion om, hvorvidt man ved planlægningen af Flensborgs byjubileum næste år har glemt at invitere dronning Margrethe. Det hævdes, at der ikke forelå noget forslag herom.

22. oktober: Det sydslesvigske Samråd vil drøfte spørgsmålet om mindretallets repræsentation udadtil med Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger, som finder, at Samrådet tilsidesættes, som det blandt andet skete under forhandlingerne i Kiel i sommer.

I et foredrag i den tyske kommunale afteuhøjsskole i Slesvig erklærer dr. Wolfgang Laur, at Hedeby kun i 9 år var under tysk herredømme, ligesom der ikke i 900-tallet som påstået var tale om en separation af de sønderjyske landsdele fra Danmark. Videre afviste han at tale om, at spiren til et senere Slesvig-Holsten blev lagt i tiden 900-910.

24. oktober: Under et arkæologbesøg på Før konstateres, at det er på høje tid at interessere sig mere for vedligeholdelsen af øens historiske minder. Blandt andet er Lembæksborgen i en meget dårlig tilstand.

I Slesvig har man afsluttet en omfattende restaurering af det 230 år gamle Heespens palæ, som nu huser amtsretten.

26. oktober: Nordfrisisk Institut har svære økonomiske problemer og efterlyser bedre samarbejde med den tyske nordfrisiske forening. Hjemstavnsforeningen for Ejdersted stiller sig dog skeptisk til instituttet.

I Kiellanddagen forelægger regeringen betydelige spareforslag. Karl Otto Meyer kunne i princippet støtte, men fandt tidspunktet ugunstigt, særlig af hensyn til ønsket om finansieringsplaner for flere projekter i Flensborg, som trues.

27. oktober: Menigheden i Harreslev afstår fra opførelsen af en egen dansk kirkebygning, og det foreslås, at man overlader de indsamlede midler til andre danske menigheder i Sydslesvig.

Sydbank åbner fra forsommeren 1984 en filial i Flensborg.

Der skal findes bedre muligheder for den danske skole i Kiel-Holtenau, så skole og børnehave kan samles.

29. oktober: Sydslesvigsk Forening holder landsmøde i Husum. Til ny 1. næstformand vælges skoleleder Gerhard Ernst og til 2. næstformand nyvælges skoleleder Heinrich Schultz, Garding. Af hensyn til SSF's likviditet foreslås at sælge tre ældre ejendomme (deriblandt Hotel Skandinavien i Lyksborg og Clementstiftelsen i Bredsted).

SSF's medlemstal var pr. 1/1 1983 i alt 20.629 mod 21.338 året før. Kun Flensborg amt og Ejdersted har en beskedent fremgang.

De otte danske pensionistboliger i Egernførde er indviet. Byggeriet har kostet

i alt 1,8 mill. DM, hvoraf ca. 1/3 er dækket af tyske lån.

I Flensborg er åbnet et aktivitetscenter for dansksindede arbejdsløse.

NORD FOR GRÆNSEN

3. oktober: Finansministeriet giver tilsagn om en bevilling på 150.000 kr. fra Tipsmidlerne til istandsættelse af den danske soldaterkirkegård i Braine.

4. oktober: Der Nordschleswiger retter et skarpt angreb mod de tyske byrådsmedlemmer i Tønder, der har været yderst inaktive, da byrådet strøg en lovet bevilling på 75.000 kr. til det tyske kulturelle arbejde, samtidig med at der afsættes 1 mill. kr. til den tidligere tyske nu danske børnehave i Abild.

5. oktober: I Åbenrå genindvies den ombyggede Sønderjyllandshal. Borgmester Camma Larsen-Ledet siger i en tale, at det næste skridt må blive etableringen af en sønderjysk landsdelsscene.

6. oktober: I Uge er mindretallet bekymret for bevarelsen af den tyske skole og opfordrer alle tidligere elever til at stå sammen omkring skolen.

9. oktober: Den katolske menighed i Haderslev fejrer ved en festgudstjeneste 75-året for opførelse af den katolske kirke i Haderslev.

10. oktober: Danske Arbejderes Grænsevagt i Haderslev, der tæller ca. 600 medlemmer, hyldes for foreningens trofasthed i forbindelse med indvielsen af en ny foreningsfane.

16. oktober: Slesvigsk Parti i Haderslev har indledt en ørkenvandring, erklærer for-

manden, Klaus Jensen, som samtidig erklærer, at mindretallet nu vil sætte alle kræfter ind for i 1985 at genvinde det tabte byrådsmandat.

20. oktober: Højer kommune forærer den nedlagte Daler skole til beboerne i Daler sogn, og som selvejende institution skal skolen drives videre som forsamlingshus.

22. oktober: TV-Syd starter med præsentationsudsendelse i landsprogrammet.

Den gamle smedie i Aller, som stammer fra 1862, skal genopføres ved Haderslev museum.

25. oktober: Bund deutscher Nordschleswiger, der tæller 4400 medlemmer, holder sit delegeretmøde i Tinglev. Der ankes over manglende muligheder for at komme til orde i dansk radio og TV. Der skal sættes kraftigere ind for at hævde sig i det politiske arbejde og fortsætte arbejdet for at opnå en parlamentarisk repræsentation. Der ankes over, at BdN's styrelse ikke har taget stilling i anledning af læserbrevskampagnen efter interviewet med Harro Marquardsen.

27. oktober: Det tyske mindretals skoler er truet som følge af det dalende fødselstal.

Brudet mellem den tyske skoleforening og den tyske Margrethe-vejens børnehave er udlignet, efter at den medarbejder, der havde sendt sine børn i dansk skole, nu er fyret, dog som følge af sparehensyn.

28. oktober: Af Bund deutscher Nordschleswigers regnskabsberetning fremgår, at der i fjor er anvendt i alt 98 mill. kr. til mindretallets forskellige institutioner. Tilskudene fra den danske stat og kommuner beløb sig til 39 mill. kr. I egne bidrag er opført 13,3 mill. kr. Fra forbundsrepublikken og landet Slesvig-Holsten ydedes 35,5 mill. kr. I særlige tilskud modtog mindre-

tallet 11 mill. kr. For indeværende år regnes med et samlet økonomisk behov på 103 mill. kr.

31. oktober: Det samlede personale i en af Sønderborgs tyske børnehaver forlader deres stillinger. Børnehavelederen gennem 18 år, Karin Teichert, mener, mindretallet befinder sig i en alvorlig identitetskrise, og at det smuldrer for mindretallet. Tages der børn ind fra danske hjem, bør disse børn også tilgodeses ved, at der tales dansk med dem, men der må ikke engang tales sønder-

jysk med dem, som man ellers altid har gjort det. Formanden for børnehaven, Carsten Kromand, kan ikke se noget forkert i at personalet i en tysk børnehave skal tale tysk. I øvrigt kender han ikke til nogen identitetskrise.

Der Nordschleswiger peger på, at tysk kultur plejes nu engang ikke på dansk eller »sønderjysk«.

Den tyske Skole- og Sprogforening drøfter på et seminar i Tinglev retningslinierne for det fremtidige tyske børnehavarbejde på baggrund af forholdene i Sønderborg.

November 1983.

SYD FOR GRÆNSEN

1. november. Snedkermester Wilhelm Goldberg, Jaruplund, afløser Helmut Leckband som leder af Dansk Skolefor- enings bygge- og kørselsafdeling.

3. november: Flensborg Industri- og Handelskammer og Dansk Erhvervsforening for Sydslesvig opfordrer ni sønderjyske handelsstandsforeninger til et nyt fælles initiativ i debatten om etablering af en fast forbindelse over Storebælt.

Fællesforældrerådet ved de tyske skoler i Flensborg påstår i en skrivelse til den slesvigholstenske undervisningsminister, at flere tyske forældre sender deres børn i dansk skole som følge af et forventet tysk krav om forældrebetaling til undervisningsmidler ved de offentlige skoler. Skoledirektør Chr. Thorup Nielsen opfatter det som en beskyldning mod de forældre, der sender deres børn i dansk skole. Den tyske skole- råd Heinz Schrader bekræfter samtidig, at børnetallet i de danske skoler i Flensborg har været meget konstant.

4. november: Under det dansk-tyske kontaktudvalgs møde om danske mindretals-

forhold på Ladelund ungdomsskole rejses fra dansk side spørgsmålet om en garanti for, at offentlige myndigheder ikke får adgang til data om værnepligtige, der nægter at aflægge soldatereden.

Det bekræftedes, at Bonn er villig til at betale sin andel af byggeudgifterne ved udbygningen af Dansk Centralbibliotek, og at der kan forventes egnsudviklingsmidler til indretning af danske forsamlingshuse.

7. november: SSV-fraktionsformand i Flensborg byråd Jacob Meyer betegner tyske forældres henvendelse til undervisningsministeriet i Kiel som et tilbagefald til »Speckdänen«-tiden omkring 1920 og anser brevet for at være en udsøgt frækhed.

På et spørgsmål i en samtale med Der Nordschleswiger om, hvordan udviklingen vil forme sig, dersom landsdelen Slesvig såvel fra Bonn som fra Kiel lades mere og mere i stikken, svarer formanden for den tyske grænseforening dr. Hartwig Schlegelberger, at opgivelsen af Slesvig for den slesvigholstenske landsregering vil være ensbetydende med at miste sin egen identitet. En regering, der ikke fatter landsde-

lens betydning som broen til Skandinavien savner en indre holdning.

I Bredsted indvies en hårdt tiltrængt udvidelse af den danske skole. Samtidig beklages, at der ikke kan skaffes midler til restaureringen af Clemens hus til menighedslokaler.

9. november: Selv om bortflytningen fra Flensborg på det nærmeste er ophørt, må byen stadig notere et fødselsunderskud og dermed også et fortsat faldende indbyggertal, som nu er på 86.409.

Den mindste af de nordfrisiske halliger, Habel, skal lukkes helt for turistbesøg og fremtidig kun være fuglereservat.

10. november: Gennem en byggeordre på tre containerskibe til Den kinesiske Folkerepublik er Flensborg Skibsværft sikret beskæftigelse frem til 1985. Ordren er til en samlet værdi af 160 mill. DM.

Sydslesvigsk Forenings medieudvalg mener at NDR af regionale udviklingsgrunde og ikke mindst på baggrund af den danske folkedels eksistens bør oprette et TV-studie i Flensborg.

11. november: En undersøgelse foretaget af oplysningsbureauet »Creditreform« viser, at antallet af konkurser i Flensborg og de sydslesvigske amter er faldet med næsten 40 pct. i 1983. Tallet var 53 i årets første ni måneder mod 88 i samme tid i fjor.

Dansk Skoleforening regner med i 1984 at kunne bygge tre nye gymnastiksale ved skolerne i Treja, Risum og Strukstrup.

Dansk Gymnastikforening Flensborg DGF kunne ved en reception i Idrætshallen fejre sit 60-års jubilæum.

13. november: Forbundsrepublikkens mindste kommune, Hallig Grøde, med kun 17 indbyggere fejrer sammen med mange gæster udefra sin borgmester, Hermann

Schwennesens, 25-års borgmesterjubilæum.

15. november: Uanset de stigende tyske tilskud til de danske skolers drift, vil de danske statstilskud som følge af hidtil udækkede behov og en stigende DM-kurs være nogenlunde uændret, oplyster undervisningsminister Bertel Haarder.

16. november: Højskoleforstander Dieter Küssner overtager fra 1. januar 84 redaktionen af tidsskriftet Slesvigland. Det vil dog intet ændre i bladets hidtidige målsætning og kurs, oplyser Küssner, der afløser den nuværende redaktør Fr. Wingender.

17. november: Tre fremtrædende danske sydslesvigere, skoleleder Ernst Meyer, skoleleder Wilhelm Klüver og landssekretær Poul Hertrampf får tildelt den vesttyske forbundsrepublikks fortjenstkors.

SdU's fritidshjem i Stuhrs Allé i Flensborg flyttes for at give bedre plads til Skolecentralen, der har til huse i samme bygning.

23. november: SSV og SPD stiller i Kiel landdagen forslag dels om afvisning af opstilling af mellemdistanceraketter i Europa, dels om at der i Slesvig-Holsten oprettes en atomvåbenfri zone. Forslagene afvises af CDU-flertallet.

Der skal i 1984 anvendes 3,4 mill. DM til bysaneringer i Nordfrisland, herunder i byerne Frederiksstad, Husum, Niblum og Wyk på Før, Nibøl og Keitum på Sild.

25. november: En henvendelse fra Friserrådet til NDR om udsendelser i det frisiske sprog afvises med den motivering, at da kun ca. 10.000 forstår frisisk, vil disse udsendelser være uforståelige for flertallet.

27. november: Ved en festgudstjeneste mindes man, at den 26. november var det

50 år siden, der første gang efter 1864 blev givet tilladelse til afholdelse af dansk gudstjeneste i Adelby kirke.

Som følge af fornyet hærværk mod mindetavler på den gamle kirkegård i Flensborg opfordrer rådmand Jacob Meyer til, at danske foreninger danner et slags faderskab til istandsættelse og vedligeholdelse af gravene på kirkegården.

Den danske menighed i Valsbøl højtideligholder sit 60-års jubilæum.

29. november: I Laboe kommune udenfor Kiel må man ophøre med at opkræve strandtakster, efter at historiske undersøgelser har bekræftet, at danske konger i sin tid indførte fri strandret.

30. november: Efter at en ung sydslesviger har nægtet at aflægge soldatereden, vil man nu overveje at indføre særlige retningslinier for indkaldte unge fra mindretallet.

NORD FOR GRÆNSEN

5. november: Det tyske mindretal holder sin tyske dag med en række arrangementer. I et møde i Tinglev, der samlede 600 deltagere, deltog minister for fællestyske anliggender Heinrich Windelen som regeringsrepræsentant fra Bonn.

7. november: Sønderjyllands amtsråd må på sit møde konstatere, at den regionale udvikling afviger adskilligt fra den planlægning der arbejdes efter, hvorfor en ajourføring af regionalplanen for Sønderjyllands amt kan blive nødvendig.

Miljøministeriet har skærpet kravene om opførelse eller udvidelse af feriecentre og hoteller i Sønderjylland og vil ikke godkende oprettelse af fire-seks feriecentre eller hoteller med tilsammen 3000 sengepladser.

10. november: Den tyske privatskole i Åbenrå skønner, at den på årsbasis »har solgt sig godt«. Elevtallet er med 192 kun 9 færre end i fjor. Elevudgifterne er steget med 12,9 pct. fra 18.582 kr. pr. elev til 20.949 kr.

Det i sommer oprettede Selskab for Nydamforskning håber gennem det solidt stigende medlemstal at skaffe midler til nye udgravninger i Nydam mose, hvor man venter at finde flere skibe og at kunne oprette et museum ved Sandbjerg slot.

11. november: Dansksindede sønderjydske Krigsdeltagere mindes 65-året for våbenstilstandens ikrafttræden i 1918 med kran-senedlægning adskillige steder i landsdelen. Af engang noget over 50 medlemmer i Møgeltønder sogn er i dag kun 7 i live. I Bevtoft sogn er kun to af de gamle veteraner tilbage.

Også en delegation fra Haderslev mindedes våbenstilstandsdagen ved at nedlægge krans på den danske soldaterkirkegård i Braine.

13. november: Folketingsmedlem Peder Sønderby har i Nordisk Råds trafikudvalg ønsket spørgsmålene om fast Storebæltsforbindelse og planerne om Europavej 3 sat på dagsordenen.

14. november: Indtil nu er tre af den berømte Sigessäules relieffer fra Berlin dukket op, men det fjerde relief savnes stadig; det viste kampen i Dybbøl skanser. Man formoder, at det er gået tabt i 1945.

15. november: På et litteraturseminar i Sankelmark-akademiet peges på nødvendigheden af det tyske sprogs bevarelse også af hensyn til den tyske identitet. Tysksproget litteratur påagtes i for ringe grad i udlandet. Samtidig opfordres til bedre sprogleje.

Repræsentanter for Flensborg Industri-

og Handelskammer, Dansk Erhvervsforening for Sydslesvig og ni sønderjyske handelsstandsforeninger opfordrer i en resolution fra et møde på Hotel Dybbøl Banke folketinget til at sikre en fast forbindelse over Storebælt og at afværge, at Europavej 3 nedklassificeres. Samtidig opfordres tinget til at undersøge mulighederne for, at EF-midler kan stilles til rådighed til erhvervsfremmende formål i hele grænseregionen.

16. november: Undervisningsminister Bertel Haarder dementerer rygter om, at Tønder seminarium i forbindelse med nødvendige seminarieindskrænkninger vil blive nedlagt. Af hensyn til de lave elevtal må der dog forudses et nærmere samarbejde mellem Haderslev og Tønder seminarier.

18. november: Den tyske Skole- og Sprogforening for Nordslesvig meddeler, at antallet af børn i de 25 tyske børnehaver er faldet med 40 til nu 521, mens elevtallet i de 18 skoler er faldet med 71 til 1364. Det tyske gymnasium i Åbenrå har 139 mod sidste år 148 elever, mens den tyske efterskole i Tinglev noterer et fald fra 78 til 71 elever.

Det tyske mindretal holder møde med den slesvigholstenske landdags kontaktudvalg. For året 1984 fastlægges et budget på ialt 26,9 mill. DM. eller ca. 97 mill. kr. Der forudses, at der af de sønderjyske kommuner ydes 2,4 mill. DM, af den danske stat 9,5 mill., landet Slesvig-Holsten 2,1 mill. og forbundsrepublikken 9,2 mill. De resterende 3,7 mill. skal mindretallet selv skaffe. Der vil ske udbygninger på den tyske efterskole, den tyske skole i Tinglev, og der ventes opført en ny tysk børnehave i Ha-

derslev. Ved at flytte den bestående børnehave fra Præstegade til den tyske skole håber man, at børnetallet forbedres.

25. november: En seerundersøgelse af TV-Syd synes at vise, at kun ca. 5 pct. af seerne viser dette TV-eksperiment interesse. Der henvises til, at sendetidspunktet er for dårligt.

E3 skal fortsat gå gennem Jylland, og Fugleflugtslinien nedprioriteres, hvorved der åbnes nye muligheder for faste forbindelser over Øresund og Storebælt, fremgår det af en rapport fra et nordisk trafikministermøde. Spørgsmålet skal nu forhandles med Vesttyskland, inden de nordiske lande ratificerer traktaten om nye hovedvejsforbindelser.

På et kommunalpolitisk BdN-møde i Haderslev opfordrer BdN-formand Gerhard Schmidt til større aktivitet og bedre lokal information om lokalpolitiske spørgsmål. Der ankes over, at den politiske bevidsthed hos mindretallets medlemmer i Haderslev er en mangelvare.

27. november: På Folkehjem i Åbenrå afsløres et maleri af Sprogforeningens formand fra 1972-1983, gårdejer Chr. Spejgers.

30. november: Børnehaven på Dronning Margrethes Vej i Åbenrå, der, som følge af, at en medarbejder med forældrekedsens tilslutning sendte sine børn i dansk skole, måtte opgive at modtage støtte af Den tyske Skole- og Sprogforening, kan fra 1984 igen optages i rækken af tyske børnehaver, idet børnehavepædagogen er fratrådt.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S
Vestergade 14, 6500 Vejens
Telf. (04) 54 12 26

Ladelund
Landbrugs og Mælkerskole

Brørup station

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.
Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

En lokal bank
har mange fordele
- derfor
SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Tb. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånecasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33
Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Grænselandets liv
Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet

for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Mød
Bankrådgiveren i
PRIVATbanken

Jydernes egen kreditforening...

JYLLANDS
KREDITFORENING

6100 HADERSLEV: Astrupvej 13
Tlf. (04) 52 70 00
6950 RINGKØBING: Herringvej 3
Tlf. (07) 32 01 11
8800 VIBORG: Sct. Mathiasgade 1-3
Tlf. (06) 62 33 33
9100 AALBORG: Boulevarden 43
Tlf. (08) 12 38 77
8260 ARHUS-VIBY J.: Borgvej 16
Tlf. (06) 14 88 00

**ALM.
BRAND**
AF 1792

TEGNER AL FORSIKRING

Branddirektoratet i:

GRÅSTEN
Ahlefeldtvej 10
Tlf. (04) 65 17 67

SKÆRBÆK
Tøndervej 12
Tlf. (04) 75 22 75

HADERSLEV
Nørregade 23
Tlf. (04) 52 07 66

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Sønderjysk Månedsskrifts redaktionsadresse:
H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.
Ekspeditionens adresse:
Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå.
Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.
Redaktør
Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev.
tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, atletik og
svømning.

Sommerkursus for kvinder og
mænd 3. maj–28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd
3. oktober–28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Lange kursus: 2 måneder januar–februar, 3 måneder marts–maj, 5 måneder januar–maj.

Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{2}$ • VOJENS

DANEBOG HØJSKOLE – ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

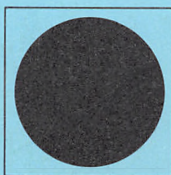
Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

**Vi skaffer
penge
til huse**

GD
Kreditforeningen
Danmark

Distrikt Sønderjylland.
Storegade 31, 1. Postbox 103.
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

Sparekassen

Sydjylland